

Karai Âlim Ya'kûb el-Kirkisânî'nin Tevrat Çevirileri Üzerine Değerlendirmeleri

*Evaluations of Karaite Scholar Jacob al-Qirkisânî
on Torah Translations*

Fatıma Betül Tař

Bağımsız Araştırmacı, Dinler Tarihi Bilim Uzmanı

fbetultas@gmail.com & <https://orcid.org/0000-0002-0392-6349>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliř Tarihi Date Received	15.04.2022
Kabul Tarihi Date Accepted	30.06.2022
Yayın Tarihi Date Published	21.07.2022
Atrf Citation	Fatıma Betül Tař. "Karai Âlim Ya'kûb el-Kirkisânî'nin Tevrat Çevirileri Üzerine Değerlendirmeleri". <i>Oksident</i> 4/1 (2022): 75-111.
İntihal Plagiarism	Bu makale, <i>Turnitin</i> yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by Turnitin and no plagiarism detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1103865

Öz

Orta çağın önde gelen Yahudi mezhepleri olan Rabbaniler ve Karailer çeşitli dinî meseleler hakkında birbirlerine eleştiriler yöneltmişlerdir. Karailerin en temel itirazı, Rabbanî Yahudilerin Sözlü Tora olarak gördükleri Mişna ve Talmud'un vahiy mahsulü olmasına yöneliktir. Bu hareketin önemli temsilcilerinden biri, 10. asırda Bağdat'ta yaşayan Ya'kup el-Kirkisânî'dir. Onun kaleme aldığı Kitâbu'l-Envâr ve'l-Merâkıb, Karailikle ilgili günümüze ulaşan en hacimli eserdir. El-Kirkisânî, bu eserde kronolojik olarak Yahudi gruplar hakkında değerli bilgiler vermekte ve onları farklı açılardan eleştiriye tabi tutmaktadır. Eserin en temel gündemlerinden biri, Karailerin muarızları olan Rabbanilerin inanç ve uygulamalarındaki dine aykırı hususları ortaya koymaktır. El-Kirkisânî'nin eleştiri konularından biri de Rabbanî kaynaklardaki Tevrat ve çevirileriyle ilgili görüşlerdir. Bu çerçevede Septuagint, Targum Onkelos ve Targum Yonatan hakkındaki Rabbanî düşünceleri ele almaktadır. Septuagint'in yazılış hikâyesiyle ilgili Hıristiyan ve Rabbanî kaynaklardaki nakilleri eleştiren el-Kirkisânî, Rabbanilerin Septuagint'te Tanrı'nın ilhamıyla değişiklikler yapıldığı iddialarına karşı çıkarak bunu Tanrı inançlarındaki bozukluk olarak nitelemektedir. Targum Onkelos ve Targum Yonatan'daki çeviri hatalarını göstererek Rabbanilerin bu çevirileri ve mütercimlerini yüceltmelerine tepki gösteren el-Kirkisânî, Targum Onkelos'u Tevrat'la birlikte liturjide kullanmalarına da karşı çıkmaktadır. Bu çalışmada, Kitâbu'l-Envâr'daki anlatımlar Rabbanî literatürdeki bilgilerle ve Tevrat çevirileriyle karşılaştırılarak incelemeye tabi tutulmakta, aynı zamanda el-Kirkisânî'yi etkileyen İslami fikirler ortaya koyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, El-Kirkisânî, Karailer, Tevrat, Rabbaniler, Septuagint, Targum Onkelos, Targum Yonatan

Abstract

Rabbanites and Karaites, the leading Jewish sects of the Middle Ages, criticize each other on various religious issues. The main objection of the Karaites is that the Mishnah and Talmud, considered the Oral Torah by Rabbinic Jews, are the products of revelation. One of the important representatives of this movement is Jacob al-Qirqisânî, who lived in Baghdad in the 10th century. His book Kitâb al-Anwâr wal-Marâqib is the most voluminous Karaite work that has survived to the present day. In this work, al-Qirqisânî gives valuable information about Jewish sects chronologically and criticizes them from different perspectives. One of the main agendas of the work is to reveal the anti-religious issues in the beliefs and practices of the Rabbanites, who are the opponents of Karaites. One of the criticisms of al-Qirqisânî is the views on the Torah and its translations in the Rabbanite sources. Rabbinic thoughts about the Septuagint, Targum Onkelos, and Targum Jonathan are discussed in this framework. Criticizing the narrations in Christian and Rabbanite sources regarding the process of inscribing the Septuagint, al-Qirqisânî opposes the claims of the Rabbis that alterations were made in the Septuagint with the inspiration of God and described this as a defect in their belief in God. Al-Qirqisânî pointed out the translation errors in Targum Onkelos and Targum Jonathan, reacted against the Rabbanites' glorification of these translations, and opposed the use of Targum Onkelos in the liturgy together with the Torah. This article examines the narratives in Kitâb al-Anwâr by comparing them with the information in the Rabbanite literature and the translations of the Torah. Besides, it reveals the Islamic ideas that influenced al-Qirqisânî.

Key Words: History of Religions, Judaism, Al-Qirqisânî, Karaites, Torah, Rabbanites, Septuagint, Targum Onkelos, Targum Jonathan

Özet

Orta çağda İslam hâkimiyetindeki bölgelerde yaşayan en büyük Yahudi mezhepleri Rabbanilik ve Karailiktir. Yahudilerin çoğunluğunu temsil eden Rabbaniler Tevrat'a ek olarak Mişna ve Talmud'u da ilahi kaynaklı kabul etmektedir. Ânân ben David'in (ö. 795) Tevrat dışında başka bir kaynağın otoritesini reddetmesi, aynı zamanda Rabbanilerin dinî önderliğini red anlamına gelmiş ve Ânâniyye mezhebinin oluşmasıyla neticelenmiştir. Benyamin en-Nihâvendî (9. yüzyıl) çeşitli Rabbanî karşıtı grupları Ânâniyye mensuplarıyla birleştirerek Karailiğin kurulmasına öncülük etmiştir. Danyal el-Kûmisî (9. yüzyıl) de Kudüs'te Mesihî krallığın kurulmasına vurgu yapan *Aveley Tsiyon* (Siyon'un Yas Tutanları) hareketine liderlik ederek Karailiğin gelişmesine katkı sunmuştur. Ânân ben David, en-Nihâvendî ve el-Kûmisî Karai görüşü temsil eden dinî eserler kaleme almışlar, bunların bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

Karai bir bilgin olan Ya'kûb el-Kirkisânî (ö. 940'tan sonra) Kitâbu'l-Envâr ve'l-Merâkıb (Işıklar ve Bekçi/Gözlem Kuleleri Kitabı) isimli eseriyle tanınmaktadır. Karailikle ilgili en eski eserlerden biri olan Kitâbu'l-Envâr hacimli bir çalışmadır. Eserde Yahudi mezhepleri hakkında kronolojik sırayla detaylı bilgiler verilmekte ve mezheplerin görüşlerine reddiye yapılmaktadır. Hıristiyanlık ve İslam eleştirisine de yer verilen eser aynı zamanda Karai inanç esasları ve ibadetlerini açıklamaktadır. Rabbanilik Kitâbu'l-Envâr'da geniş bir şekilde ele alınmakta ve Rabbanî din adamlarının görüşlerine reddiye yapılmaktadır. El-Kirkisânî'ye göre Rabbanilerin Tevrat'la ilgili bazı iddiaları dine aykırıdır. Bunlardan biri de Tevrat çevirileri hakkındaki söylemleridir. Bu çerçevede o, Rabbanî gelenekteki Septuagint,

Summary

The largest Jewish sects living in areas under Islamic rule in the Middle Ages are Rabbinism and Karaism. Rabbanites, who represent the majority of Jews, consider Mishnah and Talmud in addition to the Torah as the divine origin. Ânân ben David's (d. 795) rejection of the authority of a source other than the Torah also meant rejection of the religious leadership of the Rabbanites, and it resulted in the formation of the Ananism sect. Benjamin al-Nahâwandî (9th century) pioneered the establishment of Karaism by uniting various anti-Rabbanî groups with members of the Ananism. Daniel al-Kûmisî (9th century) also contributed to the development of Karaism by leading the *Aveley Tsyon* (Mourners of Zion) movement, which emphasized the establishment of the Messianic kingdom in Jerusalem. Anan ben David, al-Nahawandî, and al-Kumisi wrote religious works representing the Karaite view, some of which have survived to the present day.

Jacob al-Qirkisânî (d. after 940), a Karaite scholar, is known for his work called *Kitâb al-Anwâr wal-Marâqib* (The Book of Lights and Watchmen/Observation Towers). *Kitâb al-Anwâr*, one of the oldest works on Karaism, is a voluminous work. In the work, detailed information about the Jewish sects is given in chronological order, and the views of the sects are rejected. The work, which includes criticism of Christianity and Islam, also explains the principles of Karaite beliefs and worships. Rabbinism is discussed extensively in *Kitâb al-Anwâr*, and the views of Rabbis are rejected. According to al-Qirkisânî, some Rabbis' claims regarding the Torah are against religion. One of them is their discourses on Torah translations. In this framework, he

Targum Onkelos ve Targum Yonatan'la ilgili düşünceleri değerlendirmektedir.

El-Kirkisânî Septuagintle ilgili anlatımında Hıristiyan ve Yahudi kaynaklarda çeşitli versiyonları aktarılan bir hikâyeye yer vermektedir. Kökeni Aristeas'ın Mektubu'na dayanan bu hikâyede, kral Ptolemy'nin isteği üzerine Yahudilerden yetmiş ihtiyar ikişerli gruplar halinde, birbirinden ayrı yerlerde Tevrat'ı Grekçeye çevirmekte, bu çeviriler arasında hiçbir farklılık bulunmamakta ve çeviriye "yetmişler çevirisi" ismi verilmektedir. Hıristiyanlar tarafından Septuagint'in ilahi kaynaklı olduğuna delil olarak kullanılan bu hikâyeye, Rabbanî kaynaklarda da yer almakta ancak Hıristiyanlardan farklı olarak çeviride Tanrı'nın telkiniyle değişiklikler yapıldığı rivayet edilmektedir. El-Kirkisânî Rabbanî kaynaklarda farklı sayılarla listelenen değişikliklerin on tanesini sıralamaktadır. Bu on pasajın dokuz tanesi Talmud'da yer alan değişiklik listesiyle örtüşmekte, farklı olan bir pasaj ise diğer Rabbanî kaynaklarda listelenmektedir. El-Kirkisânî'ye göre Septuagint hakkındaki bu efsanevi hikâyeye hakikati yansıtmamaktadır. Septuagint Hıristiyanların savunduğu gibi ilahi kaynaklı ve Tevrat'tan farkı olmayan bir çeviri değildir, bazı yerleri taşıyıcı ve tebdil edilmiş olabilir. Öte yandan Tanrı'nın telkiniyle kasıtlı değişikliklerin yapılması da imkânsızdır. Rabbanîlerin Tanrı'nın yalan ilham ettiğini söylemesi, Mücebberî'nin insani kötülükleri Tanrı'nın iradesine bağlamasına benzemektedir ve kabul edilemez. Değişiklik yapıldıysa ancak insanların cüzi iradesinde gerçekleşmiştir. Rabbanî kaynaklarda değiştirildiği söylenen pasajların bazılarının Septuagint'te bulunmadığını belirten el-Kirkisânî Rabbanî iddialarının tutarsız olduğunu ifade etmektedir.

evaluates the thoughts about the Septuagint, Targum Onkelos, and Targum Jonathan in the Rabbinic tradition.

Al-Qırqisânî, in his narration about the Septuagint, includes a story that is quoted in various versions in Christian and Jewish sources. In this story, whose origin is based on the Letter of Aristeas, at the request of King Ptolemy, seventy elders from the Jews translated the Torah into Greek in groups of two in separate places. Eventually, at the end of the process, there was no difference between the translations and the text is called the seventies translation. This story, which Christians use as evidence that the Septuagint is of divine origin, is also included in the Rabbinical sources. However, unlike the Christians, it is rumored that changes were made in the translation with the suggestion of God. Al-Qırqisânî lists ten changes listed with different numbers in the Rabbanite sources. Nine of these ten passages coincide with the list of amendments in the Talmud, while a different passage is listed in other Rabbinic sources. According to al-Qırqisânî, this legendary story about the Septuagint does not reflect the truth. The Septuagint is not a translation of divine origin and includes nothing that differs it from the Torah as Christians advocate; some parts may have been altered (tabdil). On the other hand, it is impossible to make deliberate changes at the suggestion of God. The Rabbinics' statement that God inspires lies is similar to Jabriyah's linking human evils to God's will and is unacceptable. If the change was made, it was realized only by the partial will of the people. Stating that some of the passages said to have been changed in the Rabbanite sources are not found in the Septuagint, al-Qırqisânî states that Rabbanites' claims are inconsistent.

According to al-Qırqisânî, another view

El-Kirkisânî'ye göre Rabbanilerin Septuagint iddialarına benzer bir diğer görüşleri, Tevrat'ın on sekiz yerinde Ezra ve Nehemya tarafından değişiklik yapılmasıdır (*Tikkun Soferim*). Zahiri anlamı yanlış anlaşılabilir ifadelerden Tanrı'yı ve Tevrat'ı tenzih etme maksadıyla yapıldığı söylenen bu değişiklikler, el-Kirkisânî'ye göre Tanrı'yı ve nebileri küçük düşürmektedir. Dolayısıyla hem Septuagint hem de *Tikkun Soferim* hakkındaki bu iddialar Rabbanilerin Tanrı inancındaki bozukluğu göstermektedir. Rabbanilerin bahsettiği Tevrat'ta zahiri anlamı yanlış anlaşılabilir olan pasajların ekserisi Tanrı'ya teşbih izlenimi veren cümlelerdir. El-Kirkisânî Tevrat'taki bu ifadelerde teşbih bulunmadığını detaylı olarak açıklamaktadır. Ona göre Tevrat'ta bu türde pek çok kullanım varken sadece birkaç yerin düzeltildiğinin söylenmesi de Rabbanilerin tutarlı olmadıklarını göstermektedir.

Kitâbu'l-Envâr'da, Tevrat'ın Aramice tercümesi Targum Onkelos hakkında Rabbanî kaynaklarda yer alan bilgiler verilmektedir. El-Kirkisânî mühtedi Onkelos'un tercümesini Hagay, Zekeriya ve Malaki peygamberlerin ağzından naklettiği bilgisini kullanmaktadır. Ancak Rabbanî kaynaklarda Onkelos'un Rabbi Eliezer ve Rabbi Yehoşua'nın öğretilerine dayandığı belirtilmektedir. Hagay, Zekeriya ve Malaki peygamberlerden nakledildiği belirtilen tercüme ise Targum Yonatan'dır. El-Kirkisânî Rabbanilerin Targum Onkelos'u yücelttiklerini ve Tora'yla birlikte okuduklarını belirtmektedir. Bu uygulama Talmud'da belirlenmekte, haftalık okumalar İbraniçe Tora'dan iki defa, Targum'dan da bir defa (şnayim Mikra ve ehad Targum) olacak şekilde yapılmaktadır. El-Kirkisânî Targum Onkelos'a Rabbanilerin gösterdiği tazimi aşırı bulmakta, bu bağlamda

of the Rabbanites, similar to the Septuagint claims, is that Ezra and Nehemiah made eighteen changes in the Torah (Tiqqun Soferim). According to al-Qirqisânî, these changes humiliate God and the prophets although they are said to be made to exonerate God and the Torah from expressions whose apparent meaning can be misunderstood. Therefore, these claims both about the Septuagint and Tiqqun Soferim demonstrate the corruption in the Rabbinic belief in God. Most passages in the Torah, whose apparent meaning can be misunderstood, are sentences that give the impression of tashbih (anthropomorphism) for God. Al-Qirqisânî explains in detail that there is no tashbih in these expressions in the Torah. According to him, while there are many such uses in the Torah, it is said that only a few places have been corrected, which shows that the Rabbanites are not consistent.

In Kitâb al-Anwâr, information about Targum Onkelos, the Aramaic translation of the Torah, is given in the Rabbanite sources. Al-Qirqisânî uses the knowledge that he conveyed the translation of the convert Onkelos from the mouths of the prophets Haggai, Zechariah, and Malachi. However, Rabbinic sources stated that Onkelos is based on the teachings of Rabbi Eliezer and Rabbi Yehoshua. The translation stated to be transmitted from the prophets Haggai, Zechariah and Malachi is Targum Jonathan. Al-Qirqisânî states that the Rabbis glorified Targum Onkelos and read it together with the Torah. This practice is determined in the Talmud, and weekly readings are made twice from the Hebrew Torah and once from the Targum (shnayim Miqra wa-ahad Targum). Al-Qirqisânî finds the reverence shown by the Rabbanites to Targum Onkelos excessive, and in this context, he cites Onkelos's interventions in the translation as an

Onkelos'un çeviriye yaptığı müdahaleleri örnek göstermektedir. El-Kirkisânî Targum Onkelos'taki çeviri değişiklikleri için altı örnek kullanmaktadır. Bunlardan beş tanesi Targum Onkelos'ta yer almaktadır. Modern araştırmalarda Targum Onkelos'ta Tora'dan farklı olarak tercüme edilen on binden fazla yer bulunduğu ortaya koyulmaktadır. El-Kirkisânî'nin bu değişikliklerin az bir kısmına değinmiş olması Targum Onkelos'un tam metnine ulaşamamış olabileceğini düşündürmektedir.

El-Kirkisânî, Aramice Neviim çevirisi Targum Yonatan'ı ele alırken Rabbanilerin mütercim Yonatan ben Uzziel'le ilgili görüşlerini aktarmaktadır. Onlara göre, Rabbanî lider Hillel'in en büyük ve en yüce öğrencisi olarak görülen Yonatan ben Uzziel Hz. Musa'yla aynı seviyede kabul edilmektedir. Talmud'da Yonatan ben Uzziel'in Hillel'in öğrencisi olduğu ve yüceliği belirtilmekle birlikte Hz. Musa'yla aynı seviyede olduğuna dair doğrudan bir ifade bulunmamaktadır. El-Kirkisânî Rabbanilerin bu derece methettikleri Yonatan ben Uzziel'in tercümesinde hatalı ifadeler bulunduğunu belirtmekte, bunlardan üç tanesini örnek göstermektedir. El-Kirkisânî'nin verdiği hatalı çeviriler Targum Yonatan'da yer almaktadır.

El-Kirkisânî Rabbanilere yönelttiği eleştiriler karşısında Rabbanilerin farklı tepkiler gösterdiğinden bahsetmektedir. Bazıları bu Karai iddialarını iftira olarak görmekte, bazıları Rabbanî azınlıklara ait görüşler olarak kabul etmekte, bazıları da muhaliflerin çalışmaları olarak değerlendirmektedir. Böylelikle Karai iddiaları konusunda kendilerini savunmak durumunda kalan Rabbanilerin kendi aralarında hemfikir olmadıkları görülmektedir.

example. Al-Qirqisânî uses six examples for translation changes in Targum Onkelos. Five of them are located in Targum Onkelos. Modern studies reveal that ten thousand places in the Targum Onkelos have been translated differently from the Torah. The fact that al-Qirqisânî mentioned only a few of these changes suggests that he may not have reached the full text of Targum Onkelos.

Al-Qirqisânî, while discussing the Aramaic Neviim translation Targum Jonathan, conveys the views of the Rabbanites on the translator Jonathan ben Uzziel. According to them, Jonathan ben Uzziel, who is seen as the greatest and most exalted disciple of the Rabbinic leader Hillel, is considered on the same level as Moses. Although it is stated in the Talmud that Jonathan ben Uzziel was a student of Hillel and his greatness, there is no direct statement that he was on the same level as Moses. Al-Qirqisânî states that there are erroneous expressions in the translation of Jonathan ben Uzziel, whom the Rabbanites praised so much, and cites three examples. The erroneous translations given by al-Qirqisânî are found in Targum Jonathan.

Al-Qirqisânî mentions that Rabbanites reacted differently in the face of his criticisms against Rabbanites. Some see these Karaite claims as slander, some as views belonging to Rabbanite minorities, and some consider them to be the work of dissidents. Thus, it is seen that the Rabbanites, who had to defend themselves against the Karaite claims, could not reach a consensus among themselves.

Giriş*

Orta çağda, bilhassa gaonlar (*geonim*) döneminde¹ Yahudilik fikir ayrılıklarının yoğun olarak yaşandığı bir döneme girmiştir. Başlangıçta çeşitli şahıslar etrafında küçük gruplar halinde varlıklarını sürdüren ayrılıkçı hareketler, ilerleyen dönemde Yahudiler arasında ciddi bir bölünmeye neden olan Karailik mezhebinin doğuşuna zemin oluşturmuştur.² Ayrılan grupların ortak yönleri, Rabbanî din adamlarının önderliği ve Talmud'un geçerliliğini reddetmeleri, Rabbanî geleneğin tekelinde olmadan her bireyin Tanah'ı yorum hakkına sahip olduğunu kabul etmeleri, sürgünün sona ermesi ve Mesih'in gelmesi için çile hayatı yaşamalarıdır.³ Yahudilerin büyük çoğunluğunu oluşturan ve temsilcisi durumunda olan Rabbaniler, dinî otoritelerine karşı çıkan Karai grupları sapkın (*minim*) statüsünde görmüşlerdir.⁴ Karailer ise dinin hakikatine sahip çıktıklarını iddia etmişler ve Rabbanilerin din anlayışını pek çok yönden eleştiriye tabi tutmuşlardır.⁵

Abbasi hilafetinin merkezi olan Irak bölgesinde yaşamış olan Ânân ben David (ö. 795) Karailik denilince ilk akla gelen isimlerdendir.⁶

* Bu çalışma, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Yasin Meral danışmanlığında hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Yahudilerin manevî önderliğinin Babil'deki Sura ve Pumbedita Akademilerinin lideri olan gaonlar (*geonim*) tarafından yapıldığı, M.S. 589-1038 yıllarına tekabül eden dönemdir. İslam devleti içerisinde yaşadıkları bu dönemde Yahudilerin siyasi temsilcisi *Re'su'l-Câlût* (*Reş Galuta*) sıfatıyla görev yürüten cemaat liderleridir. Leon Nemoj, *Karaite Anthology Excerpts from the Early Literature* (New Haven and Londra: Yale University Press, 1980), xiii-xv.

² Rabbanî Yahudilikten bağımsız olarak ortaya çıkan ilk Yahudi gruplar, Ebu İsa el-İsfahânî (8. yüzyıl) ve Yudgân (8. yüzyıl) gibi şahısların önderliğinde gelişmiş mesihi karakterli mezhep hareketleridir. Bk. Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri* (İstanbul: Anka Yayınları, 2001) 251-257.

³ Nemoj, *Karaite Anthology*, xvi.

⁴ Önceleri Rabbanilerle barışçıl bir iletişim sürdüren Karai gruplar, Saadya Gaon (ö. 942) tarafından ilk ciddi eleştiriye maruz kalmışlar ve cemaatten uzaklaştırılması gereken mürtedler olarak kabul edilmişlerdir. Bk. Nemoj, *Karaite Anthology*, xx.

⁵ Saadya Gaon'un eleştirisini takip eden süreçte Karailer kendilerini savunmak üzere ilmi eserler vermiş, önemli âlimler yetiştirmişlerdir. Rabbanî eleştirileri Karailerin birlik kurmasında etkili olurken, Karai eleştirileri de Rabbanilikte bazı reformlar yapılmasını netice vermiştir. Nemoj, *Karaite Anthology*, xx-xxi. Saadya Gaon'a cevap veren Karai yazarlar hakkında bk. Samuel Poznański, "The Karaite Literary Opponents of Saadia Gaon in the Tenth Century", *The Jewish Quarterly Review* 18/2 (Jan. 1906): 209-250; Samuel Poznański, *The Karaite Literary Opponents of Saadia Gaon* (Londra: Luzac & Co. 46 Great Russell Street, 1908).

⁶ El-Kirkisânî, Ânân ben David'in "dinî hükümler hakkındaki bütün hakikati açıklayan ilk kişi" olduğunu belirtmektedir. Ya'kûb el-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr ve'l-Merâkib Code of Karaite Law*, ed. Leon Nemoj (New York: The Alexander Kohut

Rabbanilikten ayrılan ilk âlim olması, öğretilerini bir eserde toplaması ve görüşlerinin Karailer tarafından benimsenmesi gibi özellikleri⁷ sebebiyle Ânân ben David akademik çalışmalarda Karailiğin kurucusu olarak görülmüştür. Ancak son çalışmalarda Ânân ben David'in Karailiğin değil Ananilerin kurucusu olduğunun altı çizilmektedir.⁸ Her ne kadar Karailer Ânân ben David'in fikirlerinden etkilenmiş olsalar da Ânân ben David'in takipçileri, ilk dönemlerde Karailerden ayrı bir fırka olarak Ananiler (Ânâniyye) ismiyle tanınmıştır. 12. yüzyıldan itibaren Karailer (*Karayim/Karâiyye*) adı onları da kapsar şekilde kullanılmıştır.⁹ Ânân ben David dinî hükümleri açıklamak üzere *Sefer ha-Mitsvot* (*Kitâbu'ş-Şerâi/Yasalar Kitabı*) isimli eseri kaleme almıştır.¹⁰ Onun temel öğretisi, Tanah'ı (Yazılı Tora) dinin yegâne kaynağı kabul edip Rabbanî din adamlarının yorumundan oluşan literatüre (Sözlü Tora) itibar etmemektir.¹¹ Ânân ben David öğretisini "Tevrat'ı iyi araştırın ve benim görüşlerime dayanmayın." (*Happisû be-Orayta şappir ve al tiş'anû al da'ati*) sözleriyle formüle etmiştir.¹² Karailerin tamamı tarafından benimsenen bu

Memorial Foundation, 1939-1940), I.2.14. Karailiğin kökeni ve Ânân ben David'in Karailikteki rolü hakkında bk. Moshe Gil, "The Origins of the Karaites", *Karaite Judaism: A Guide to Its History and Literary Sources*, ed. Meira Pollack (Leiden-Boston: Brill, 2003), 73-118; Martin A. Cohen, "Anan Ben David and Karaite Origins", *The Jewish Quarterly Review* 68/3 (Jan. 1978): 129-145; Martin A. Cohen, "Anan Ben David and Karaite Origins: II", *The Jewish Quarterly Review* 68/4 (Apr. 1978): 224-234.

⁷ Nemoy, *Karaite Anthology*, xviii-xix.

⁸ El-Bîrûnî, Ananilerin kurucusunun Ânân ben David'in torununun oğlu Ânân (Ânân ben Saul ben Daniel ben Ânân) olduğunu belirtmektedir. Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *el-Âsârul-Bâkiye 'ani'l-Kurûni'l-Hâliye*, ed. Eduard Sachau (Leipzig: Brockhaus, 1878), 58-59; Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *The Chronology of Ancient Nations an English Version of the Arabic Text of the Athâr-ul-Bâkiyya of Albîrûnî*, çev. Edward Sachau (Londra: W. H. Allen & Co. 13 Waterloo Place, 1879), 68-69.

⁹ Yoram Erder, "Anan ben David", *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, ed. Norman A. Stillman (Leiden-Boston: Brill, 2010), 1: 206.

¹⁰ Aramice olan *Sefer ha-Mitsvot*'ta Tevrat kıraatı ve çalışmaları, temizlik, koşer yiyecek ve giysiler, Şabat ve bayramlar, kadınlara yönelik hükümler, sünnet, ceza hukuku gibi konular ele alınmaktadır. Ânân ben David'in hayatı ve *Sefer ha-Mitsvot*'tan çeşitli pasajların İngilizce çevirisi için bk. Nemoy, *Karaite Anthology*, 3-20. Ayrıca bk. Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, 263-267; Gil, "The Origins of the Karaites", 79-80.

¹¹ Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, 265-266; Daniel Frank, *Search Scripture Well Karaite Exegetes and the Origins of the Jewish Bible Commentary in the Islamic East*, (Leiden-Boston: Brill, 2004), 2-3.

¹² Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik* (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021) 336.

düşünce, Rabbanilere yöneltilen eleştirilerde en önemli hareket noktası olmuştur.

Rabbani gelenek karşıtı hareketlerin Irak'tan sonra gelişim gösterdiği ilk yerlerden biri İran bölgesidir. Burada yetişen Benyamin en-Nihâvendî (9. yüzyıl) Karai bilginler arasında önemli bir yer tutmaktadır.¹³ Ânân ben David'in torunlarından Yoşiya'ya talebelik eden en-Nihâvendî, Karailiğin teşekkül etmesinde öncülük etmiştir. Rabbani karşıtı çeşitli grupların birlik oluşturarak Ânân ben David'in ailesiyle bir araya gelmesini sağlamış, bu topluluğa isim olarak *Ba'aley Mikra* (Tanah'ın Üstatları/Takipçileri) tabirini kullanmıştır.¹⁴ *Karai* isimlendirmesinin *Mikra* sözcüğüyle bağlantılı olduğu ve en-Nihâvendî'nin kullanımına dayandığı düşünülmektedir.¹⁵ En-Nihâvendî'nin *Sefer Mitsvot* (Yasalar Kitabı) ve *Sefer Dinim* (Kanunlar Kitabı) isimleriyle bilinen çalışmaları, dinî hükümler hakkında Karai düşüncesini ortaya koyan en eski kaynaklardandır.¹⁶ Onun, Tevrat'ın bazı bölümlerine tefsirler yaptığı bilinmektedir.¹⁷ En-Nihâvendî'nin, Tanah'ı merkeze almakla birlikte Rabbani dinî literatürü hakkında Ânân ben David'den daha esnek bir yaklaşım sergilediği bilinmektedir.¹⁸

¹³ Gil, "The Origins of the Karaites", 97, 113. Benyamin en-Nihâvendî sonraki Karai yazarlar tarafından en çok atıfta bulunulan isimlerdendir. Frank, *Search Scripture Well*, 3.

¹⁴ Yoram Erder, "Benjamin al-Nahâwandî", *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, ed. Norman A. Stillman (Leiden-Boston: Brill, 2010), 1: 416. Ayrıca bk. Nemoi, *Karaite Anthology*, xvii, 29. Karai kaynaklarda *Karaim* ve *Bney Mikra* (Tanah'ın Çocukları) tabirleri de kullanılmaktadır.

¹⁵ Gil, "The Origins of the Karaites", 107, 109-110; Cohen, "Anan Ben David and Karaite Origins", 130; Mustafa Sinanoğlu, "Karailik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 424. Başka bir araştırmada, Ânân ben David ailesinin Karailerle birleşmesinin Ânân ben David'in torununun oğlu Ânân (Ânân ben Saul ben Daniel ben Ânân) zamanında gerçekleştiğine dair bulgular aktarılmaktadır. Haggai Ben-Shammai, "Between Ananites and Karaites: Observations on Early Medieval Jewish Sectarianism", *Studies in Muslim-Jewish Relations*, ed. Ronald L. Nettler (Chur: Harwood, 1993), 24-25.

¹⁶ *Sefer Dinim* isimli çalışma *Masat Benyamin* (Benyamin'in Hediyesi) başlığıyla kısmen yayınlanmıştır. İbranice olarak kaleme alınan eserde evlilik, zina, miras, vesayet, hediye, borçlar, şahitlik gibi konulardaki dini hükümler açıklanmaktadır. *Sefer Dinim*'den çeşitli pasajların İngilizce çevirisi için bk. Nemoi, *Karaite Anthology*, 22-29. Ayrıca bk. Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, 268; Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler Abbâsî ve Fâtımî Dönemi Yahudilerinde Hukukî, Dinî ve Sosyal Hayat* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 70.

¹⁷ Tora, İşaya, Neşideler Neşidesi, Vaiz ve Daniel bölümlerine tefsir yapmıştır. Nemoi, *Karaite Anthology*, 22.

¹⁸ Nemoi, *Karaite Anthology*, 22; Erder, "Benjamin al-Nahâwandî", 1: 417.

En-Nihâvendî'nin öğrencisi olan İranlı Karai âlim Danyal ed-Dâmegânî/el-Kûmisî¹⁹ (9. yüzyıl) Karailerin gelişmesine katkıda bulunan isimlerdendir. Kudüs'te *Aveley Tsiyon* (Siyon'un Yas Tutanları) adıyla bilinen harekete liderlik ederek Kudüs'teki Karai topluluğunu güçlendirmiştir. *Aveley Tsiyon*, Yahudilerin sürgünden kurtuluşu ve Mesih krallığının kurulması için Mabet'in yıkılışına yas tutma, yeniden inşa edilmesini hızlandırmak üzere tövbe etme, çile hayatı yaşama ve Kudüs'e göç etmeye teşvik gibi faaliyetlerde bulunmuştur.²⁰ El-Kûmisî, Yahudilerin sürgünden kurtulmasına engel olduğu düşüncesiyle Rabbanî geleneği reddetmiştir.²¹ Tevrat'ın birden fazla yorumu olmasını reddedip yalnızca bir hakiki anlamı olduğunu savunan el-Kûmisî, Tanah'ın çeşitli bölümlerine tefsirler yapmış ve *Sefer ha-Mitsvot* (Yasalar Kitabı) isimli eseri yazmıştır.²²

Ânân ben David, en-Nihâvendî ve el-Kûmisî'nin yazılarının bir kısmı günümüze ulaşmış, diğerleri hakkında ise ikinci el kaynaklarda bilgi verilmiştir.²³ Karai düşüncesinin izini sürerken bütününe ulaşabildiğimiz ilk kaynaklardan biri, Irak bölgesinde yetişmiş Karai bilgin Ya'kûb el-Kirkisânî (ö. 940'tan sonra) tarafından kaleme alınan *Kitâbu'l-Envâr ve'l-Merâkib*'tir (Işıklar ve Bekçi/Gözlem Kuleleri Kitabı).²⁴ On üç makaleden

¹⁹ Kûmis vilayetinin şehri olan Damgân İran'ın kuzeyinde yer almaktadır.

²⁰ Yoram Erder, "The Mourners Of Zion: The Karaites In Jerusalem In The Tenth And Eleventh Centuries", *Karaite Judaism: A Guide to Its History and Literary Sources*, ed. Meira Pollack (Leiden-Boston: Brill, 2003), 213-218. Siyon'un yas tutanları hakkında ayrıca bk. Yoram Erder, "The Negation of the Exile in the Messianic Doctrine of the Karaite Mourners of Zion", *Hebrew Union College Annual* 68 (1997): 109-140; Yoram Erder, "The Observance of the Commandments in the Diaspora on the Eve of Redemption in the Doctrine of the Karaite Mourners of Zion" *Henoah XIX* (1997): 175-202; Yoram Erder, "The Karaites and the Second Temple Sects", *Karaite Judaism: A Guide to Its History and Literary Sources*, ed. Meira Pollack (Leiden-Boston: Brill, 2003), 119-143; Yoram Erder, *The Karaite Mourners of Zion and the Qumran Scrolls: On the History of an Alternative to Rabbinic Judaism* (Turnhout: Brepols, 2017); Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 342-344.

²¹ Frank, *Search Scripture Well*, x-xi.

²² Tevrat'ın on iki peygamber kitaplarına yaptığı tefsirler bütünüyle, diğer bölümler de parçalar halinde günümüze ulaşmıştır. Frank, *Search Scripture Well*, 4-5. İbranice olarak kaleme alınmış olan tefsirlerden ve *Sefer ha-Mitsvot*'tan bazı bölümler İngilizceye tercüme edilmiştir. Bk. Nemoy, *Karaite Anthology*, 31-41. Barry Dov Walfish, "Daniel al-Qûmisî", *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, ed. Norman A. Stillman (Leiden-Boston: Brill, 2010), 2: 17-18.

²³ El-Kirkisânî'nin eseri, Ânân ben David, En-Nihâvendî ve El-Kûmisî hakkında en eski ve ana bilgi kaynaklarından biridir.

²⁴ El-Kirkisânî'nin Tora'nın bazı bölümlerine tefsir yaptığı *Kitâbu'-Riyâd ve'l-Hadâ'ik* (Bahçeler ve Parklar Kitabı) isimli eseri de yayınlanmıştır. Bunların dışında Tekvin, Eyüp ve Vaiz Kitaplarına tefsirleri, Hz. Muhammed'in nübüvvetine reddiye yaptığı *Kitâb fî İfşâdi Nübüvveti Muhammed*, tefsir usullerini ele aldığı *el-Kavl 'ale't-Tefsir*

oluşan bu eserde, Yahudi mezhep hareketleri kronolojik olarak tanıtılmakta, bu mezheplere ait bazı görüşler eleştirilmekte, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve çeşitli kelami akımların fikirleri reddedilmekte, dinî hükümlerin kaynakları ve usulleri belirlenmekte, on emir, sünnet, Şabat, Yahudi takvimi, bayramlar, koşer kuralları, evlilik ve miras konuları açıklanarak tartışmalı yönleri ele alınmaktadır.²⁵ *Kitâbu'l-Envâr* geniş muhtevası ile hem bir Dinler ve Mezhepler Tarihi çalışması, hem bir reddiye, aynı zamanda Karai Fıkıh Usulü, Fıkıh ve Kelam eseri özelliklerini taşımaktadır. Bu nitelikleri dikkate alındığında, Karai düşüncesini anlamak üzere başvurulacak en temel kaynaklardan biri olmaktadır.

Türkiye'de el-Kirkisânî ve *Kitâbu'l-Envâr* hakkında yapılan tek müstakil çalışma Yasin Meral tarafından hazırlanan makaledir.²⁶ Meral'in makalesinde el-Kirkisânî'nin Hz. Muhammed'in nübüvveti ve i'cazu'l-Kur'an hakkındaki reddiyesi ele alınmaktadır.²⁷ Meral'in makalesi haricinde çeşitli tezler, kitaplar ve makaleler içerisinde atıflar yapılmış olmakla birlikte, el-Kirkisânî'yi ve *Kitâbu'l-Envâr*'ı merkeze alan kapsamlı bir araştırma bulunmamaktadır.

Kitâbu'l-Envâr'da reddiye yapılan Yahudi mezhepleri arasında Rabbanilik önemli bir yer tutmaktadır. El-Kirkisânî hem itikadi hem de ameli meselelerde Rabbanilerin benimsediği pek çok konuyu ele almaktadır. Yahudiliğin temel esaslarından biri olan kitap inancı, mezhepler arasındaki tartışmalarda en çok gündeme getirilen meselelerden biridir. Bilhassa Rabbaniler ile Karailer yazılı Tevrat'ın konumu ve sözlü Tevrat'ın meşruiyeti üzerine uzun tartışmalar yapmaktadır. El-Kirkisânî'nin Rabbanilerin kitap anlayışına getirdiği eleştirilerden bazıları, Tevrat çevirileri hakkındaki görüşlerine yöneliktir. Bu çalışmada, el-Kirkisânî'nin Grekçe ve Aramice Tanah çevirileri hakkındaki değerlendirmeleri ve çeviriler üzerinden Rabbanilere yönelttiği eleştiriler

ve'-ş-Şerhu'l-Me'ânî, tercüme ilkelerinden bahsettiği *el-Kavl 'ale't-Terceme* ve inanç prensipleri hakkında *Kitâbu't-Tevhîd* isimli eserleri bulunmaktadır. Nemoj, *Karaite Anthology*, 44-45.

²⁵ Bk. Ya'kûb el-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr ve'l-Merâkıb Code of Karaite Law*, ed. Leon Nemoj, 2 cilt (New York: The Alexander Kohut Memorial Foundation, 1939-1940). *Kitâbu'l-Envâr*'ın birinci makalesi iki ayrı çalışmada İngilizceye tercüme edilmiştir. Bk. Leon Nemoj, "Al-Qırqisânî's Account of the Jewish Sects and Christianity", *Hebrew Union College Annual* 7 (1930): 317-397; Bruno Chiesa & Wilfrid Lockwood, *Ya'qûb al-Qırqisânî on Jewish Sects and Christianity: A Translation of "Kitâb al-Anwâr", Book I, with Two Introductory Essays* (Frankfurt am Main-Bern-New York-Nancy: Verlag Peter Lang, 1984) 91-200.

²⁶ Yasin Meral, "Orta Çağ Karai Bilginlerinin İslam Eleştirisi: Yakup el-Kirkisânî Örneği", *Dini Araştırmalar* 17/45 (2014): 93-114.

²⁷ El-Kirkisânî'nin İslam'a reddiyesi için bk. El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, III.15.

ele alınacaktır. Bu bağlamda Rabbanî gelenekteki *Septuagint*, *Targum Onkelos* ve *Targum Yonatan*'a bakış incelenecektir.

1) Septuagint

Latince “yetmiş” anlamına gelen *Septuagint*, Tanah'ın MÖ. 3-1. yüzyıllar arasında yapılmış Grekçe/Yunanca çevirisinin ismidir. “Yetmişler Çevirisi” ve Roma rakamıyla LXX gibi çeşitli şekillerde isimlendirilen bu metin günümüzde mevcut olan en eski Tanah tercümesidir. Tora bölümünün Kral II. Ptolemy (MÖ. 285-247) döneminde, Yahudilerden yetmiş veya yetmiş iki kişi²⁸ tarafından İskenderiye'deki Yahudiler için hazırlandığı rivayet edilmektedir. Neviim ve Ketuvim bölümleri de MÖ. 1. yüzyıla kadar tamamlanmıştır. *Septuagint*'in içerik ve üslup bakımından Yahudilerin elindeki Tanah'tan farklılaştığı bölümler bulunmaktadır. Tanah'ın kanonizasyonu henüz tamamlanmadığından apokrif kitaplar da *Septuagint* içerisine dâhil edilmiştir. Bu kitaplar, Yahudiler ve Protestan Kilisesi tarafından apokrif; Katolik ve Ortodoks Kiliseler tarafından deuterokanonik olarak kabul görmektedir.²⁹

El-Kirkisânî, Tevrat'ın Grekçe çevirisi *Septuagint* hakkında değerlendirmeler yaparken öncelikle Hıristiyanlıktaki konumundan bahsetmektedir. Hıristiyanlar, Yahudi dinini bilmeleri ve kabul etmelerine rağmen terk ettikleri için dinî öğretileri çoğunlukla yalan ve iftiradan oluşmaktadır. Ellerindeki Tevrat çevirisinin (*Septuagint*) *tağyir* ve *tebdil* edildiği söylenirse Hıristiyanlar arasında *Kûfirî*³⁰ gibi bazı şahıslar

²⁸ Yetmiş sayısının Hz. Musa ile Sina Dağı'nda Tanrı'yı müşahade eden yetmiş ihtiyarı temsil ettiği düşünülmekte; yetmiş iki sayısı hakkında da İsrailoğullarının on iki kabilesinden altışar kişinin çeviri faaliyetine katıldığı rivayet edilmektedir. Bk. R. J. H. Shutt, “Letter of Aristeas (Third Century B.C.-First Century A.D.)”, *The Old Testament Pseudepigrapha: Expansions Of The "Old Testament" and Legends, Wisdom And Philosophical Literature, Prayers, Psalms, and Odes, Fragments of Lost Judeo-Hellenistic Works*, ed. James H. Charlesworth (New York: Doubleday & Company, Inc. Garden City, 1985), 2: 16.

²⁹ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 23-24; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 149. *Septuagint* hakkında ayrıca bk. Pınar Serdar Dinçer, “Eski Ahit'in İlk (?) Yunanca Çevirisi: Septuagint (LXX)” *Akademik Hassasiyetler 6/Sanat Tarihi Özel Sayısı* (2019): 159-174.

³⁰ *Kitâbu'l-Envâr*'da ismi “*Kûfirî*” şeklinde yazılan bu şahıs hakkında farklı fikirler bulunmaktadır. *Kitâbu'l-Envâr*'ın çevirisini yapan Chiesa ve Lockwood'a göre *Kûfirî* kilise babalarından biri olan Siprianus (Cyprian) olabilir. Berberi kökenli olan Siprianus (200-258) Kartaca'da episkoposluk görevi yapmıştır. Chiesa & Lockwood, *Ya'qûb al-Qırqisânî on Jewish Sects and Christianity: A Translation of "Kitâb al-Anwâr"*, *Book I, with Two Introductory Essays*, 130, 175 (103. dipnot). Bir diğer görüşte, *Kûfirî* kelimesi *Kıbrısî* olarak okunduğunda Kıbrıs'ta episkoposluk yapan Epifanus'a gönderme olması ihtimalinden bahsedilmektedir. Nitekim el-Kirkisânî'nin

Süryanicenin kadim bir dil olduğunu iddia ederek kendilerini savunmaktadır.³¹ El-Kirkisânî bu iddiaları yüzüzlük olarak ifade etmektedir. Hıristiyanların genel kanaatine göre, kral Ptolemy Yahudilerden yetmiş ihtiyarı (şeyh)³² toplayıp ikiyeşerli gruplar halinde, birbirinden ayrı yerlerde Tevrat'ın³³ yirmi dört kitabını çevirmelerini istemiştir. Tercüme tamamlanmış aralarında hiçbir ihtilaf bulunmadığı görülmüş ve bu çeviriye “yetmişler çevirisi” (*ihrâcu's-seb'in*) ismi verilmiştir. Dolayısıyla onlara göre çeviride herhangi bir *tağyir* ve

Septuagint anlatımında izleri görülen Hıristiyan kaynağın Epifanus'a dayanan bir versiyon olduğu belirtilmektedir. Bk. Abraham Wasserstein & David J. Wasserstein, *The Legend of the Septuagint from Classical Antiquity to Today* (New York: Cambridge University Press, 2006), 218 (3. dipnot).

³¹ Tanrı'nın insanoğluna öğrettiği ilk dil hakkında çeşitli görüşler ortaya koyulmaktadır. Bazı müellifler, ilk dilin İbranice olmadığını, Süryanice veya onun dialekti olan dillerden biri olabileceğini ifade etmektedir. Bk. The Cave of Treasures, 24:9-11 (Alexander Toepel, “The Cave of Treasures A new translation and introduction”, *Old Testament Pseudepigrapha: More Noncanonical Scriptures*, ed. Richard Bauckham v.dğr. (Michigan-Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, 2013), 1: 558) . Hatta bir Tevrat el yazmasının girişinde Tora'nın Hz. Musa'ya Süryanice olarak indirildiği, yetmiş yaşının Süryaniceden İbranice'ye tercüme ettikleri bilgisi verilmektedir. Sina Dağı'ndaki St. Catherine Manastırı'nda bulunan bu el yazması (MS no. 3 Arabic) 1358'de kopyalanmıştır. Bk. Library of Congress, “Image 5 of Arabic Manuscripts 3. Old Testament”, erişim: 02.04.2022,

<https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279385743->

[ms/?sp=5&st=image&r=-0.309,-0.071,1.72,0.815,0.](https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279385743-) *Septuagint*'le ilgili en eski kaynaklardan biri olan Aristeas'ın Mektubu'nda da benzer bir olay aktarılmaktadır. Kral çeviri talimatı verdiği, Yahudilerin Süryanice kullandıkları, dolayısıyla tercüme edilecek Tora'nın da Süryanice olduğu zannedilirken farklı bir yazı kullandıkları anlaşılmaktadır. Bk. Shutt, “Letter of Aristeas (Third Century B.C.-First Century A.D.)”, 2: 12. El-Kirkisânî'nin burada bahsettiği Süryanicenin kadim dil olması argümanı bu iddialara atıfta bulunmaktadır. Böylelikle Tevrat'ın Tanrı tarafından İbranice olarak değil kadim dil olan Süryanice dilinde indirildiği ve *Septuagint*'in İbranice Tevrat'tan farklı olmasının *tağyir* ve *tebdil* olmayacağı ima edilmektedir. Öte yandan El-Kirkisânî kadim dil tartışmalarına katılmakta, Tora tefsirinin girişinde dilbilimsel yöntemlerle İbranice'nin Aramiceden daha eski bir dil olduğunu savunmaktadır. Hartwig Hirschfeld, *Qırqisani Studies* (Londra: Jews' College 1918), 44-45; Wasserstein & Wasserstein, *The Legend of the Septuagint*, 159-160. Tora'nın Süryanice olması konusunda bk. Serge Ruzer, “Hebrew versus Aramaic as Jesus' Language: Notes on Early Opinions by Syriac Authors”, *The Language Environment of First Century Judaea: Jerusalem Studies in the Synoptic Gospels*, ed. Randall Buth & R. Steven Notley (Leiden-Boston Brill, 2014), 2: 182-205.

³² İhtiyar kelimesi İbranice'de *zaken* tabiriyle ifade edilmekte olup Yahudi bilgini anlamında kullanılmaktadır. Bk. Mişna, Avot, 1:1; Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdî Sapkınlıklar ve Cezaları* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2020), 65-67.

³³ Burada Tanah kastedilmektedir.

tebdil bulunmamaktadır. Rabbaniler Hıristiyanların bu anlatımlarını kabul etmekte ve çeviriyi yaptıran kralın adını Talmay³⁴ olarak zikretmektedirler. Ancak Rabbanilere göre, Tanrı'nın telkinleri istikametinde çeviri yapanlar on yerde değişiklik yapmışlardır.³⁵

El-Kirkisânî, Rabbanilere göre Tevrat'ın Grekçe çevirisinde değiştirilen on yer şu şekilde sıralamaktadır:

1. Tekvin 1:1'de "Başlangıçta yarattı Tanrı" (*bereşit bara elohim*) ifadesinde "Başlangıçta" ile "Tanrı" kelimelerinin yerleri değiştirilmiş ve "Tanrı yarattı başlangıçta" (*elohim bara bereşit*) şeklinde yazılmıştır.³⁶

Talmud'da bu değişiklik zikredilmektedir.³⁷ Yahudi geleneğe göre buradaki amaç, "başlangıç" (*bereşit*) kelimesinin Tanrı'yı yarattığı izlenimini, dolayısıyla düalist tanrı fikrini ortadan kaldırmak; dünyanın önceden var olmadığını, Tanrı'nın ilk ve mutlak yaratıcı olduğunu vurgulamaktır.³⁸

2. Tekvin 1:26'da "Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım" (*naase adam betsalmenu kidmutenu*) cümlesinde fiil birinci çoğul şahıs yerine birinci tekil şahıs olarak kullanılmış ve "suret" ve "benzerlik" kelimelerine iyelik eki getirilmeden "Bir surette ve benzerlikte insan yaratayım" (*eese adam betselem u-bidmut*) şeklinde çeviri yapılmıştır.³⁹

Septuagint'teki bu değişiklikten Talmud'da bahsedilmektedir.⁴⁰ Yahudi kaynaklara göre, değişiklikten maksat birden fazla Tanrı olması ve Tanrı'nın insan formuna girmesi gibi muhtemel düşünceleri engellemektir.⁴¹

3. Tekvin 1:27'de "Onları erkek ve dişi olarak yarattı" (*zahar u-nekava bara otam*) metninde, "onları" (*otam*) zamiri çoğul formdan tekil forma

³⁴ Ptolemy ismi *Kitâbu'l-Envâr*'da "بطلمیوس" şeklinde yazılmış olup İbranice ve Aramicedeki karşılığı *Talmay* şeklindedir. Tanah'ta Talmay isminde çeşitli şahıslar zikredilmektedir. Bk. Sayılar 13:22; II. Samuel 3:3. Talmud'da da II. Ptolemy için Talmay ismi kullanılmaktadır. Bk. Babil Talmudu, Megilla, 9a. Yahudi kaynaklardaki Talmay kelimesi Ptolemy isminin farklı bir versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁵ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

³⁶ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

³⁷ Babil Talmudu, Megilla, 9a.

³⁸ Bu değişiklik ile ilgili Yahudi gelenekteki malumat ve Yunan felsefesinin etkileri hakkında bk. Giuseppe Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts: The Septuagint, Aquila and Ben Sira in the Jewish and Christian Traditions* (Leiden-Boston: Brill, 2006), 106-109.

³⁹ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

⁴⁰ Babil Talmudu, Megilla, 9a.

⁴¹ Bk. Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 110-115.

değiştirilerek “Onu erkek ve dişi olarak yarattı” (*zahar u-nekava bara oto*) şeklinde çevirilmiştir.⁴²

Talmud'da bu pasaj zikredilmemekte, aynı konudan bahseden ancak el-Kirkisânî'nin listesine almadığı Tekvin 5:2'ye yer verilmektedir. Talmud'a göre, “Onları erkek ve dişi olarak yarattı” (*zahar u-nekava beraam*) cümlesinde fiile getirilen çoğul ek tekil olarak değiştirilmiş ve “Onu erkek ve dişi olarak yarattı” (*zahar u-nekava berao*) şeklinde tercüme edilmiştir.⁴³ Yahudi gelenekte, Tekvin 1:27'de geçen “Tanrı insanı... yarattı” ifadesinde Tanrı'nın “bir insan” yarattığı bilgisiyle çelişki oluşmaması için Tekvin, 5:2'deki ifadenin çoğul değil tekil tercih edildiği belirtilmektedir. Tekvin 1:26-27 ve 5:2 birbiriyle bağlantılı olarak değerlendirilen pasajlardır. Yahudi kaynakların *Septuagint*'teki değişiklik listesinde bazen aralarından iki pasajı bazen de üç pasajı sıraladıkları görülmektedir.⁴⁴ Tanrı'nın “bir insan” yaratması ile bu yaratışı kadın ve erkek olarak gerçekleştirmesi arasındaki çelişkili görüntü Yahudi kaynaklarda çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır.⁴⁵

4. Tekvin 2:2'de “Ve Tanrı yaptığı işi yedinci günde bitirdi ve yedinci günde istirahat etti” (*vayhal elohim bayyom haşşevii melahto aşer asa vayyişbot bayyom haşşevii*) pasajında birinci “yedinci” ifadesi “altıncı” olarak değiştirilmiş, “Ve Tanrı yaptığı işi altıncı günde bitirdi ve yedinci günde istirahat etti” (*vayhal elohim bayyom haşşışı melahto aşer asa vayyişbot bayyom haşşevii*) şeklinde yazılmıştır.⁴⁶

Talmud bu değişikliği listelemektedir.⁴⁷ Yahudi kaynaklara göre, Tanrı'nın yedinci gün olan Şabat'ta iş yaptığı izlenimi vermemek için bu değişiklik yapılmıştır.⁴⁸ Zira Tevrat'ta Tanrı “Çünkü ben, Rab yeri göğü, denizi ve bütün canlıları altı günde yarattım, yedinci gün dinlendim.”⁴⁹ demektedir. Günümüzde hem *Septuagint*, hem de Peşitta (Süryanice çeviri) ve Samiri Tevratı'nda yer alan bu farklılıkla iki metin (Tekvin 2:2 ile Çıkış

⁴² El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

⁴³ Babil Talmudu, Megilla, 9a.

⁴⁴ Karşılaştırma için bk. Wasserstein & Wasserstein, *The Legend of the Septuagint*, 55-79.

⁴⁵ Bu pasajlar çeşitli soruları gündeme getirmektedir. Tanrı'nın yarattığı bir insan mı iki insan mıydı? İkiyse, cinsiyetleri erkek mi kadın mıydı? Tekse, bir insan hem erkek hem kadın mıydı? Bu seçenekler Tanrı'nın suret ve benzerliği ile bir arada nasıl okunmalıdır? Soruların Yahudi gelenekte tartışılması ve gnostik mitolojilerle ilişkisi hakkında bk. Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 110-115.

⁴⁶ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

⁴⁷ Babil Talmudu, Megilla, 9a.

⁴⁸ Bk. Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 115-117.

⁴⁹ Çıkış 20:11.

20:11) arasında çelişki bulunmamaktadır.⁵⁰ Ancak Tanrı'nın yedinci gün yaratma eylemini bırakması Tanrı'nın eylemindeki süreklilik açısından tartışmalara neden olmaktadır.⁵¹

5. Tekvin 49:6'da "Canları istedikçe bir sığır sakatladılar" (*u-virtsonam ikkeru şor*) ifadesinde "sığır" (*şor*) kelimesi değiştirilerek "Canları istedikçe bir yalak/yemlik tahrip ettiler" (*u-virtsonam ikkeru avus*) çevirisi yapılmıştır.⁵²

El-Kirkisânî'nin naklettiği değişiklik Talmud'da zikredilmekte, ancak pasajın baş kısmında da değişiklik yapıldığı belirtilmektedir. Talmud'a göre, "Çünkü öfkelenince bir adam öldürdüler, canları istedikçe bir sığırı sakatladılar." yerine "Çünkü öfkelenince bir sığırı (*şor*) öldürdüler, canları istedikçe bir yalak/yemlik (*avus*) tahrip ettiler." şeklinde çeviri yapılmıştır.⁵³ Yahudi geleneğe göre, bu değişiklikteki amaç Yakup soyunun katil olarak algılanmasını önlemektir.⁵⁴ El-Kirkisânî metnin başındaki farklılığı zikretmeyip sadece son kısmı vermektedir. Bu yüzden adam öldürmekle ilgili bir anlam değişikliğinden bahsetmemektedir. Bazı Yahudi kaynaklarda, el-Kirkisânî gibi sadece metnin sonundaki değişiklik zikredilmektedir.⁵⁵

6. Çıkış 4:20'de "Ve Musa karısını ve oğullarını aldı ve onları eşeği üzerine bindirdi." (*vayyikkah moşe et-işto ve et-banav vayyarkivem al hamor*) cümlesinin sonundaki "eşek" (*hamor*) değiştirilerek "Ve Musa karısını ve oğullarını aldı ve onları bir adam taşıyıcı üzerine bindirdi." (*vayyikkah moşe et-işto ve et-banav vayyarkivem al nisse adam*) şeklinde tercüme edilmiştir.⁵⁶

⁵⁰ Bk. Genesis 2:2, Interlinear Greek English Septuagint Old Testament (LXX) (Isha Books 2013); The Israelite Samaritan Version of the Torah First English Translation Compared with the Masoretic Version, ed. ve çev. Benyamim Tsedaka (Michigan-Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, 2013), 7; The Syriac Peshitta Bible with English Translation Genesis, çev. Craig E. Morrison (USA: Gorgias Press 2019), 9.

⁵¹ Bk. Veltri, Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts, 115-117.

⁵² El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

⁵³ Babil Talmudu, Megilla, 9a.

⁵⁴ Bk. Veltri, Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts, 121-124.

⁵⁵ Buna göre, "Çünkü öfkelenince bir adam öldürdüler" cümlesi Yakup'un oğullarının Şekem'in babası Hamor'u öldürmelerine (Tekvin 34:26) atıfta bulunmaktadır. "Şor" kelimesi de "şur" (duvar) şeklinde okunduğunda, "Canları istedikçe bir duvar tahrip ettiler" sözü Şekemli mühtedilerin duvarının tahrip edilmesi (Yakup'un oğulları tarafından şehrin yağmalanması) (Tekvin 34:27) anlamına gelmektedir. Bir diğer yoruma göre, "Çünkü öfkelenince bir adam öldürdüler" ifadesinde kastedilen Hz. Yusuf'tur (Tekvin 37:19). *Septuagint*'te bulunduğu söylenen "avus" ifadesinin ise Apis (Memfis'in öküz tanrısı) olabileceği dile getirilmektedir. Bk. Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 122-124.

⁵⁶ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

Bu pasaj Talmud'da zikredilmekte, çok küçük bir farklılıkla “insan taşıyan” (*nose bney adam*) şeklinde verilmektedir.⁵⁷ Yahudi kaynaklara göre, yapılan değişiklikle eşek yerine insan taşıyan at, deve gibi daha yüksek seviyede bir hayvanın anlaşılması ve Hz. Musa'nın onurunun korunması istenmektedir.⁵⁸ *Septuagint*'te bu pasaj “yük hayvanları” (*the beasts of burden*) ifadesiyle karşılanmaktadır.⁵⁹

7. Sayılar 16:15'te Hz. Musa, kendisine isyan eden Korah ve topluluğuna kızıp Tanrı'ya “Onların sunularını önemseme. Onlardan bir eşek bile almadım, üstelik hiçbirine de haksızlık etmedim.” demektedir. Bu pasajda “onlardan bir eşek” (*lo hamor ehad me-hem*) ifadesindeki “eşek” yerine “değerli şey” kelimesi getirilerek “onlardan değerli bir şey” (*lo hemed ehad me-hem*) yapılmıştır.⁶⁰

Talmud da bu pasajın değiştirildiğini belirtmektedir.⁶¹ Yahudi geleneğe göre, Hz. Musa'nın kendisine karşı çıkan şahıslardan herhangi bir şey almadığı anlamı pekiştirilmek istenmiştir. Zira Levililerden olan Korah ve yandaşları kendilerine verilen görev ve ayrıcalıklarla yetinmeyip kohenlik makamını talep etmişlerdir. Hz. Musa ise onların konumuna ait değerli bir şeyi almadığını vurgulayarak Tanrı'nın hüküm vermesini dilemektedir.⁶² *Septuagint*'te “eşek” yerine “arzu, istek” kelimesi bulunmaktadır.⁶³

8. Levililer 11:6 ve Tesniye 14:7'de “tavşan” (*ha-arnevet*) kelimesinin yerine “küçük ayaklı/pençeli” (*tseirat ha-raglayim*) ifadesi getirilmiştir.⁶⁴

Bu ifade Talmud'un değişiklik listesinde yer almaktadır. Talmud'daki açıklamaya göre, Ptolemy'nin karısının adı Arnevet olduğu için küçük düşürücü anlamdan kaçınılmak istenmiştir.⁶⁵ Yahudi kaynaklar kirli hayvanlardan biri kabul edilen tavşanın, tasviri bir ifadeyle tanımlandığını belirtmektedir. Öte yandan Grekçe “tavşan” (*lagos*) kelimesi Ptolemy Hanedanlığı'nın kurucusu kabul edilen Lagus'un (MÖ. 4.

⁵⁷ Babil Talmudu, Megilla, 9a.

⁵⁸ Ayrıntılı açıklama için bk. Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 124-126. Tevrat'ta “eşek”, peygamberler ve önemli bazı şahıslar için bir binek olarak zikredilmektedir. Hz. Musa'nın yanı sıra Hz. İbrahim oğlunu Tanrı'ya kurban etmeye giderken (Tekvin 22:3) ve Mesih geleceği zaman (Zekeriya 9:9) “eşek” üzerinde tasvir edilmektedir. Bazı kaynaklarda Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Mesih'in kullandığı eşeğin aynı eşek olduğu belirtilmektedir. *Pirke de Rabbi Eliezer*, ed. Gerald Friedlander (New York: The Bloch Publishing Company, 1916), 224-225.

⁵⁹ Bk. Exodus 4:20, Interlinear Greek English Septuagint Old Testament (LXX).

⁶⁰ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

⁶¹ Babil Talmudu, Megilla, 9b.

⁶² Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 129-130.

⁶³ Bk. Numbers 16:15, Interlinear Greek English Septuagint Old Testament (LXX).

⁶⁴ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

⁶⁵ Babil Talmudu, Megilla, 9b.

yüzyıl) ismidir. Buna bağlı olarak hanedanlığın bir diğer ismi Lagid Hanedanlığı'dır. Rabbilerin bu durumu göz önünde bulundurmuş olabilecekleri düşünülmektedir.⁶⁶

9. Çıkış 12:40'ta "Ve İsrailoğullarının Mısır'da oturdukları müddet" (*u-moşav bney yisrael aşer yaşvu be-mitsrayim*) ifadesine, "ve bütün topraklarda" (*ve be-kol ha-aratsot*) eklemesi yapılarak "Ve İsrailoğullarının Mısır'da ve bütün topraklarda oturdukları müddet" (*u-moşav bney yisrael aşer yaşvu be-mitsrayim ve be-kol ha-aratsot*) şeklinde çeviri yapılmıştır.⁶⁷

Talmud'da bu bölümün değiştirildiği belirtilmekte, "diğer topraklarda" (*u-biş'ar ha-aratsot*) şeklinde küçük bir farkla verilmektedir.⁶⁸ Yahudi geleneğe göre, Tevrat metninin devamında bahsedilen dört yüz otuz yılın tamamı Mısır'da geçmediği için bu şekilde eklemeye yapılmıştır.⁶⁹ Nitekim Tevrat'ta Avram'a (İbrahim) soyunun yabancı topraklarda dört yüz yıl kölelik edecekleri bildirilmektedir.⁷⁰ Öte yandan hem *Septuagint*'te hem de Samiri Tevratı'nda "Ve İsrailoğullarının ve babalarının/atalarının Mısır toprağında ve Kenan toprağında oturdukları müddet" şeklinde tercüme yapılmaktadır.⁷¹ Burada, "bütün/diğer topraklarda" yerine "Kenan toprağında" ifadesi görülmekte ve Kenan toprağında yaşamış olan "babalar/atalar" da cümleye eklenmektedir.

10. Tesniye 4:19'da "Tanrınız Rab bunları bütün halklara pay olarak vermiştir." (*aşer halak Yahve⁷² eloheyha otam le-kol ha-amim*) cümlesinde güneş, ay ve yıldızları niteleyen "onlar" (*otam*) zamiri yerine "aydınlatması için" (*le-hair*) ifadesi kullanılarak "Tanrınız Rab bütün halklara aydınlatması için pay olarak vermiştir." (*aşer halak Yahve eloheyha le-hair le-kol ha-amim*) tercümesi yapılmıştır.⁷³

⁶⁶ Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 137-138. Nemoj, geleneğe göre tavşan kelimesinin değiştirilmesinde soyadı Tavşan olan I. Ptolemy'nin göz önünde bulundurulmadığını belirtmektedir. Nemoj, "Al-Qirqisânî's Account of the Jewish Sects and Christianity", 359 (201. dipnot).

⁶⁷ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

⁶⁸ Babil Talmudu, Megilla, 9a.

⁶⁹ Ayrıntılı açıklama için bk. Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 126-129.

⁷⁰ Tekvin 15:13.

⁷¹ Bk. Exodus 12:40, Interlinear Greek English Septuagint Old Testament (LXX); The Israelite Samaritan Version of the Torah, 155.

⁷² El-Kirkisânî Yahve yerine üç tane "yod" harfiyle yapılan kısaltmayı kullanmaktadır. Yahudiler "Tanrın Rab'bin adını boş yere ağzına almayacaksın" (Çıkış 20:7) emrine dayanarak Tevrat metninde bulunan "Yahve" ismini "Adonay" şeklinde okumaktadır.

⁷³ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

Bu pasaj Talmud'da yer almakta, "onlar" (*otam*) kelimesi çıkarılmadan "*le-hair*" kelimesi eklenmektedir.⁷⁴ Böylelikle Tanrı'nın halklara güneş, ay ve yıldızları ilahi varlıklar olarak verdiği ve onlara ibadet edileceği anlamı önlenmek istenmiştir. Tanrı'nın bunları tapınmaları için değil aydınlanmaları için verdiği vurgulanmıştır.⁷⁵ Zira Tevrat'a göre İsrail topraklarında güneşe, aya ve gök cisimlerine tapınmanın cezası taşlayarak öldürmektir.⁷⁶

Kitâbu'l-Envâr'da yer alan *Septuagint*'in yazılış hikâyesini ve *Septuagint*'teki değişiklikler listesini çeşitli yönlerden değerlendirmek mümkündür. *Septuagint* hakkındaki rivayetlerin kökeni yaklaşık olarak MÖ. 200'le tarihlendirilen *Aristeas'ın Mektubu*'na kadar gitmektedir.⁷⁷ Bu mektuptaki anlatım, hem Yahudi hem de Hıristiyan çevrelerde ilgi görmüş, zaman içinde yazarların şartlarına göre değişim geçirerek uzun bir müddet aktarılmaya devam etmiştir. Hikâyenin çeşitli versiyonları, Yahudi ve Hıristiyan tarihçilerin çalışmalarında, Yahudilerin en temel metinlerinden olan Talmudlarda, midraşlarda, Kilise Babalarının yazılarında, Müslümanların ve Karailerin eserlerinde olmak üzere çok geniş bir literatürde bulunmaktadır.⁷⁸ El-Kirkisânî'nin anlatımı, *Septuagint* hikâyesini aktaran zincirin halkalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

El-Kirkisânî'nin *Septuagint* hakkında Rabbanilere atfettiği bilgilerin Rabhani kaynaklarda karşılığı bulunmaktadır. *Septuagint* hikâyesiyle ilgili en eski Rabhani kaynak olan Talmud'a göre, Tora'nın Yunanca çevirisi Kral Talmay'ın emriyle yetmiş iki kişi (*zkanim*) tarafından her biri birbirinden ayrı odalarda yapılmıştır. Tanrı'nın ilhamı sayesinde hepsi Tora'yı aynı şekilde çevirmiş, bu çeviride İbranice metinde bulunmayan değişiklikler yapmışlardır.⁷⁹ Bu anlatım, *Kitâbu'l-Envâr*'daki bilgilerle büyük oranda örtüşmekle birlikte, el-Kirkisânî çevirenlerin sayısını yetmiş olarak vermekte ve sadece Tora değil Tevrat'ın yirmi dört kitabının çevirildiğini belirtmektedir. Yahudi kaynaklarda, *Septuagint*'i çevirenlerin sayısı hakkında yetmiş iki, yetmiş ve beş kişi olduklarına dair farklı anlatımlar

⁷⁴ Babil Talmudu, Megilla, 9b.

⁷⁵ Ayrıntılı açıklama için bk. Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 131-134.

⁷⁶ Tesniye 17:3-7.

⁷⁷ Mektubun ayrıntılı tahlili için bk. Wasserstein & Wasserstein, *The Legend of the Septuagint*, 19-26.

⁷⁸ *Septuagint* hakkındaki rivayetlerin tarihi gelişimi ve değerlendirmesi için bk. Abraham Wasserstein & David J. Wasserstein, *The Legend of the Septuagint*, (New York: Cambridge University Press, 2006); Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 26-146.

⁷⁹ Babil Talmudu, Megilla, 9a-9b.

bulunmaktadır.⁸⁰ El-Kirkisânî'nin verdiği "Tevrat'ın yirmi dört kitabının" çevirildiği bilgisi ise Yahudi geleneğindeki *Septuagint*'le ilgili hikâyelerin geç versiyonlarında görülmektedir.⁸¹

Septuagint'le ilgili çeşitli kanallardan gelen rivayetler arasında, değiştirilen bölümlerin listesi yalnızca Rabbani kaynaklarda bulunmaktadır.⁸² Dolayısıyla el-Kirkisânî'nin kendi listesini Yahudi kaynaklardan aldığı kesinleşmektedir. Ancak Rabbani kaynaklarda *Kitâbu'l-Envâr*'daki on maddeden oluşan değişiklik listesinin birebir aynısına rastlanmamıştır. Örneğin, *Kitâbu'l-Envâr*'da Talmud'da zikredilen Tekvin 11:7, Tekvin 18:12, Çıkış 24:5, Çıkış 24:11, Tesniye 17:3 pasajlarına değinilmemekte, Tekvin 5:2 yerine ona benzer ifadeler taşıyan Tekvin 1:27'ye yer verilmektedir. Diğer Rabbani kaynaklarda da *Septuagint*'te değiştirilen pasajların sayısı on üç, on dört, on bir, on yedi gibi sayılarla çeşitlenmektedir.⁸³ Buradan anlaşılmaktadır ki, *Septuagint* anlatımları konusunda Rabbani gelenek içinde bir birlik bulunmamaktadır. El-Kirkisânî'nin de birden fazla Yahudi kaynağa başvurup, tek bir kaynaktan bilgi almadığını düşünmek mümkündür.

El-Kirkisânî, *Septuagint*'le ilgili rivayetleri aktardıktan sonra değerlendirmelerde bulunmaktadır. Tevrat'ın Yunanca çevirisinde Tanrı'nın telkin etmesiyle yapıldığı iddia edilen değişiklikler el-Kirkisânî'ye göre kabul edilemez.⁸⁴ Çünkü çevirmenlerin herhangi bir

⁸⁰ Farklı rivayetler için bk. Wasserstein & Wasserstein, *The Legend of the Septuagint*, 69-79.

⁸¹ Wasserstein & Wasserstein, *The Legend of the Septuagint*, 219-220.

⁸² Wasserstein & Wasserstein, *The Legend of the Septuagint*, 219-220.

⁸³ Eserler ve *Septuagint*'teki değişiklik listeleri için bk. Kudüs Talmudu, Megilla, 71d; Mekilta Bo, 14, *Mekhilta de-Rabbi Ishmael*, ed. Jacob Z. Lauterbach (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2004), 1: 76-77; Masehet Sefer Tora, I, 8-9; Masehet Soferim, I, 7-8; Avot de Rabbi Natan Version B, Chapter 37, *The Fathers According To Rabbi Nathan: (Abot de Rabbi Nathan) Version B*, çev. Anthony J. Saldarini (Leiden: E. J. Brill, 1975), 215-216; Wasserstein & Wasserstein, *The Legend of the Septuagint*, 55-58, 69-79.

⁸⁴ *Septuagint*, İskenderiyeli Grekçe konuşan Yahudiler için hazırlanmış bir tercümedir. Ancak Hıristiyanlık ortaya çıkıp misyonerlik için *Septuagint*'i kullanmaya başladığında Yahudiler bu çeviriye mesafeli olmuştur. *Septuagint*'in ilahi ilhamla hazırlandığı anlatımı büyük ihtimalle Filistin'de Yavne'deki akademide Rabban Gamaliel II *Nasi* olduğu zaman (MS. 80-117) ortaya çıkmıştır. Yahudilerin *Septuagint*'in hatalarına işaret etmek isterken hikâyeye ekledikleri mucizevi yön, ironik bir şekilde Hıristiyanlar tarafından Yahudilere karşı delil olarak kullanılmıştır. Bu durum *Septuagint* hikâyesiyle ilgili anlatımlara yansımış ve ileri dönem Yahudi kaynaklar mucizevi anlatımı çıkararak olumsuz bir tablo çizmiştir. Hikâyeye, çevirinin yapıldığı günün altın buzağının yapıldığı gün kadar zor olduğu ve Tora'nın doğru düzgün çevirilemediği gibi ayrıntılar eklenmiştir. Abraham Wasserstein, David J. Wasserstein, *The Legend of the Septuagint*, 68-71.

iradesi olmadığı düşünülürken Tanrı'nın gerçekleri saptırdığı ve onlara yalan ilham ettiği sonucu çıkmaktadır. Tanrı'nın yalancı olması da mümkün değildir. *Mücebbire*⁸⁵ (Cebriyye) karşısında görüş belirtenler de böyle delillendirme yapmaktadır.⁸⁶ Mücebbire karşıtlarına göre, insan fiillerinin ilahi iradenin zorunlu etkisinde gerçekleştiğini düşünen Mücebbire, insanların iradesini reddederek kötü fiilleri Tanrı'ya atfetmiş olmaktadır. Ancak Tanrı'nın bu kötü fiillerin faili olması düşünülemez. İnsanlar cüzi irade sahibi olup kendi fiillerinin sorumluluğunu taşımaktadırlar. Bu durumda el-Kirkisânî'ye göre Tevrat çevirisinde değişiklik yapıldıysa bu, çevirmenlerin kendi insiyatifiyle gerçekleşmiştir, Tanrı'ya böyle bir şey atfetmek ancak Mücebbire gibi düşünen Rabbani zihinlerin yanlış düşüncesidir. Dolayısıyla el-Kirkisânî'nin cebir görüşüne itibar etmeyip cebir karşıtlarının delillerini kullandığı görülmektedir.

El-Kirkisânî, Tevrat'ın çevirisinde değişiklik yapılma sebebi üzerine değerlendirmeler yapmaktadır. Rabbaniler, Tevrat'ta zahiren çirkin/yanıltıcı görünen ifadeler sebebiyle kral hoşnut olmayacağı ve çevirmenleri suçlayabileceği için Tanrı'nın bu değişiklikleri yaptırdığını iddia edebilirler. Ancak Tanrı'nın yalan ilham etmeyeceğini düşünen el-Kirkisânî, bu gerekçeyle değişiklik yapıldıysa bunun çevirmenlerin iradesiyle gerçekleştiğini kabul etmektedir. Nitekim Rabbanilerin *Tikkun Soferim*⁸⁷ (Soferim'in/Yazıcıların Düzeltmeleri) hakkında da benzer söylemleri bulunmaktadır. Onlara göre zahiri anlamı çirkin olan ve yanlış anlaşılacak ifadelerden Tanrı'yı ve kitabını tenzih etmek için *sofer/yazıcı* Ezra ve Nehemya Tevrat'ın on sekiz yerinde değişiklik yapmıştır.⁸⁸ *Tikkun Soferim* iddialarını kesin bir şekilde reddeden el-Kirkisânî'ye göre Rabbaniler bu iddiaları ile Ezra ve Nehemya'yı nebilerden ve Tanrı'dan daha hikmetli ve bilgili konuma getirmektedirler. Böylelikle

⁸⁵ “İnsanlara ait ihtiyarî fiillerin ilâhî irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan grupların ortak adıdır.” İrfan Abdulhamid Fettah, “Cebriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 205-208.

⁸⁶ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

⁸⁷ Rabbanilerin Tevrat'ta soferim tarafından kasıtlı olarak yapıldığını düşündükleri değişiklikler için kullanılan isimdir. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 126-128. *Tikkun Soferim* geleneğinin kökeni, gelişimi ve değerlendirmesi için bk. Carmel Mccarthy, *The Tiquone Sopherim and Other Theological Corrections in the Masoretic Text of the Old Testament* (Göttingen: Universitätsverlag Freiburg Schweiz Vandenhoeck & Ruprecht, 1981).

⁸⁸ El-Kirkisânî'ye göre Rabbanilerin Tevrat'ta *tikkun soferim* olarak kabul ettikleri 18 değişiklik bulunmaktadır. Bu değişikliklerin yapıldığı yerler şunlardır: Tekvin 18:22, Sayılar 11:15, Sayılar 12:12, Sayılar 16:14, I. Samuel 3:13, II. Samuel 16:12, I. Krallar 12:16, Hezekiel 8:17, Habakkuk 1:12, Malaki 1:13, Zekeriya 2:12, Yeremya 2:11, Hoşea 4:7, Eyüp 7:20, Eyüp 32:3, Ağıtlar 3:20, Mezmurlar 106:20. Ayrıntılı açıklama için bk. El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, II.21-22.

onlar, Tevrat'taki ifadelerin çirkin olduğunu nebilerden, Hz. Musa'dan ve Tanrı'dan daha iyi bilip değiştirmektedirler.⁸⁹ Benzer şekilde Tevrat'ın Yunanca çevirisindeki değişiklikler de yetmiş ihtiyarı Tanrı'dan ve nebilerden üstün konuma getirmektedir. Ancak el-Kirkisânî'ye göre bu türdeki iddialar onları dini terke (*küfr*) götürmektedir.⁹⁰ El-Kirkisânî'nin Rabbanileri dinden çıkmakla itham etmesi Rabbanilerin Karailere yönelttiği mürted suçlamasını hatırlatmakta, onlara misliyle verilmiş bir cevap gibi görünmektedir.

El-Kirkisânî, Rabbanilerin Tevrat'ın Yunanca çevirisinin değiştirilmesine dair sebeplerinde tutarsız olduklarını ortaya koymaktadır. Örneğin Rabbanî iddialarına göre, Tanrı'ya teşbih izafe eden "kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım"⁹¹ cümlesi teşbihi engellemek adına "bir surette ve benzerlikte insan yaratayım" şeklinde değiştirilmiş olabilir. El-Kirkisânî'ye göre maksat teşbihi önlemekse bu Tevrat metnine benzeyen "Çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı."⁹² ve "Tanrı onu kendine benzer kıldı."⁹³ pasajlarının da değiştirilmesi gerekirdi. Ancak Rabbaniler yetmiş ihtiyarın bunları değiştirdiğine dair bir iddiada bulunmamakta, sadece Tekvin 1:1'in değiştirildiğini kabul etmektedirler. Teşbih engellenmeye çalışılıyorsa Tanrı'ya el, göz, kulak, ağız gibi uzuvlar atfeden pasajların da değiştirilmesi icap ederdi. Benzer şekilde Tanrı'nın Hz. Musa'ya ağızyla hitap ettiğini belirten "Onunla ağız ağıza söyleşeceğim"⁹⁴, Tanrı'da acizlik ima eden "onları taşımaktan yoruldum."⁹⁵, Tanrı'ya açlık nispet eden "Acıksam sana söylemezdim"⁹⁶ ve Tanrı'yı bıkkın gösteren "beni günahlarınızla uğraştırdınız, suçlarınızla usandırdınız"⁹⁷ cümlelerinin de değiştirilmesi gerekirdi. Açıkça teşbih izlenimi veren bu ifadeler Tevrat'ta bulunmasına rağmen ne zahiri ne de batını anlamında hiçbir yakınsızlık bulunmayan "Başlangıçta yarattı Tanrı" ifadesinin değiştirilmesi ise oldukça gereksiz görünmektedir.⁹⁸ El-Kirkisânî, Rabbanilerin tutarsızlıklarını göstermek üzere Tevrat'ta teşbih izlenimi veren diğer ifadeleri örnek göstermekle birlikte, Tevrat'ta

⁸⁹ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, II.22.1-2.

⁹⁰ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, II.22.2.

⁹¹ Tekvin 1:26.

⁹² Tekvin 9:6.

⁹³ Tekvin 5:1.

⁹⁴ Sayılar 12:8.

⁹⁵ İşaya 1:14.

⁹⁶ Mezmurlar 50:12.

⁹⁷ İşaya 43:24.

⁹⁸ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

Tanrı'ya teşbih izafe edilmesini kesin bir şekilde reddetmekte, teşbih izlenimi veren ifadelerin açıklamasını yapmaktadır.⁹⁹

El-Kirkisânî, Rabbanilerin Tevrat'ın Yunanca çevirisiyle ilgili iddialarının geçersizliğini Hıristiyan kaynaklardan da teyit etmektedir. Hıristiyanların elindeki metinde Rabbanilerin iddia ettikleri değişiklikler bulunmamaktadır. Tam tersine kitapları Yahudilerin metnine uymaktadır. Örneğin Hıristiyanlar *tecsim* konusundaki iddialarını¹⁰⁰ ispatlarken Yahudilere “Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım”¹⁰¹ cümlesini delil getirmektedirler. Kullanılan versiyon Yahudilerin metniyle aynıdır. Benzer bir biçimde “Başlangıçta yarattı Tanrı”¹⁰² cümlesindeki kelime sıralaması da Yahudi Tevratı ile uyumludur. Böylelikle Rabbanilerin “yetmişler çevirisi” hakkındaki söylemlerinin hakikatten uzak olduğu ortaya çıkmaktadır. İftira ve yalan konusunda Rabbanileri Hıristiyanlardan daha kötü durumda gören el-Kirkisânî, “*Bundan daha açık veya daha faydasız ve gereksiz bir yalan var mıdır?*” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁰³

El-Kirkisânî'nin Hıristiyan geleneğe dayandırdığı *Septuagint* anlatımı, Kilise Babası Epifanus'tan (ö. 403) gelen hikâyeye benzerlikler taşımaktadır.¹⁰⁴ Kral Ptolemy'nin adını vermesi, Rabbanilerin Hıristiyanların anlattığı hikâyeyi kabul etmesi ve krala Talmay ismini vermeleri gibi ayrıntılar bu benzerlikler arasındadır.¹⁰⁵ Böylece el-Kirkisânî'nin *Septuagint* anlatımında Yahudi kaynakların yanı sıra Hıristiyan kaynaklara da ulaştığı anlaşılmaktadır. El-Kirkisânî'nin *Septuagint*'te Yahudilerin iddia ettiği bazı değişikliklerin bulunmadığını belirtmesi, o dönemde *Septuagint*'in durumuna dair bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Nitekim onun iddiasına benzer şekilde, günümüzdeki *Septuagint*'te Rabbanî kaynaklarda belirtilen değişikliklerin tamamı bulunmamakta, yalnızca dört tanesi yer almaktadır. Bunlar, *Septuagint*

⁹⁹ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, II.28.

¹⁰⁰ Tanrı'nın Mesih İsa'da bedenleşmesi konusu.

¹⁰¹ Tekvin 1:26.

¹⁰² Tekvin 1:1. Nemoy'a göre, el-Kirkisânî'nin burada örnek verdiği metin Grekçe çeviriden değil *Targum*'dan alıntıdır. Nemoy, “Al-Qırqisânî's Account of the Jewish Sects and Christianity”, 360 (208. dipnot).

¹⁰³ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.16.

¹⁰⁴ Epifanus'un hikâyesi hakkında bk. Wasserstein & Wasserstein, *The Legend of the Septuagint*, 116-124. Epifanus'un hikâyesi ve el-Kirkisânî ile karşılaştırılması için bk. Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 59-63.

¹⁰⁵ Wasserstein & Wasserstein, *The Legend of the Septuagint*, 219.

değişiklikleri bölümünde belirtildiği üzere, Tekvin 2:2, Çıkış 4:20, Çıkış 12:40 ve Sayılar 16:15'tir.¹⁰⁶

El-Kirkisânî'nin *Septuagint*'te değişiklik bulunup bulunmadığı konusunu iki farklı yönden değerlendirdiği görülmektedir. Öncelikle Hıristiyanlar arasındaki *Septuagint*'te hiçbir değişme olmadığı iddiasını eleştirmektedir. Dolayısıyla el-Kirkisânî'nin *Septuagint*'i bütünüyle aslına sadık bir tercüme olarak kabul etmediği anlaşılmaktadır. Öte yandan söz konusu Rabbanilerin iddiaları olduğunda, *Septuagint*'te bahsettikleri değişikliğin bulunmadığı, aslına uygun olan bazı bölümleri delil olarak kullanmaktadır. Zira Rabbanilerin *Septuagint*'teki değiştirme faaliyetini ilahi iradeye bağlamasına karşı çıkmaktadır. Benzer şekilde el-Kirkisânî, Rabbanilerin *Tikkun Soferim* faaliyetlerini ve Mişna ve Talmud'u -sözlü Tevrat olarak- ilahi kaynaklı göstermelerini de reddetmektedir. Böylece Rabbanilere ait tasarrufların ilahi kaynaklı olmadığı vurgusu, el-Kirkisânî'nin Rabbanilik karşısındaki temel argümanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. El-Kirkisânî'nin iki yönlü değerlendirmesi birlikte okunduğunda anlaşılmaktadır ki, ona göre Tevrat Grekçeye çevrilirken birtakım değişiklikler yapılmış olsa da bunlar bütünüyle Rabbanilerin iddia ettikleri bölümlerde değildir ve insan iradesinde gerçekleşmiştir.

2) Targum Onkelos ve Targum Yonatan

Aramice "tercüme" anlamına gelen *Targum* tabiri Tanah'ın Aramice çevirilerine verilen bir isimlendirmedir.¹⁰⁷ Yahudi geleneğe göre, MS. 110 civarında mühtedi Onkelos tarafından hazırlanan *Targum Onkelos* Tora bölümünün çevirisidir. Bazı araştırmacılar *Targum Onkelos*'un bilinmeyen bir çevirmen tarafından MS. 400-410 yıllarında yazıldığını düşünmektedir.¹⁰⁸ *Targum Onkelos*'un, Babil Aramicesiyle -dolayısıyla Babil'de- Yahudilerin konuşma dilinin Aramice olması sebebiyle hazırlandığı tahmin edilmektedir. *Targum Onkelos*'ta Tora'dan farklı çevirilen on bin civarında yer bulunmaktadır. Bu farklılıklar çoğunlukla, Tanrı'ya antropomorfik özellikler atfedilmesini engelleme ve İsrail atalarının itibarını zedeleyen ifadeleri giderme amacı taşımaktadır.

¹⁰⁶ Bk. Interlinear Greek English Septuagint Old Testament (LXX). Ayrıca bk. Adam, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, 144 (197. dipnot)

¹⁰⁷ Aramice Tanah çevirileri, Targum Onkelos, Targum Neofiti, Targum Yonatan ve Targum Yeruşalmi'dir (Pseudo-Yonatan). Ayrıntılı bilgi için bk. Meral, Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik, 150-154; Adam, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, 19-24.

¹⁰⁸ Israel Drazin & Stanley M. Wagner, *Onkelos on the Torah: Understanding the Bible Text Genesis* (Jerusalem: Gefen Publishing House, 2006), xix-xx; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 150.

Yahudi Tevrat tefsirlerinde sıklıkla kullanılmış olan *Targum Onkelos*, günümüzde sadece Yemen Yahudileri tarafından litürjide kullanılmaktadır.¹⁰⁹

Aramice çevirilerden bir diğeri olan *Targum Yonatan*, Neviim bölümünün tercümesidir.¹¹⁰ Yahudi geleneğinde, Yonatan ben Uzziel tarafından Hagay, Zekeriya ve Malaki peygamberlere (MÖ. 520-420) uzanan gelenek esas alınarak hazırlandığı düşünülmektedir.¹¹¹ Bununla birlikte Yahudi kaynaklar Yonatan ben Uzziel'i Rabbi Hillel'in (ö. MS. 10) öğrencisi olarak zikretmektedir.¹¹² *Targum Yonatan*, Filistin'de hazırlanması sebebiyle *Targum Erets Yisrael* adıyla da anılmaktadır. Yahudilerin haftara okumalarında kullanılmıştır.¹¹³

Kitâbu'l-Envâr'da *Targum Onkelos* hakkında bilgi ve yorumlar bulunmaktadır. El-Kirkisânî'nin nakline göre Rabbaniler, *Targum Onkelos*'u yüceltip saygı göstermektedirler. Mühtedi Onkelos'un (*Onkelos ha-ger*) *Targum*'u Hagay, Zekeriya ve Malaki peygamberlerin ağzından naklettiğini iddia etmektedirler. *Targum Onkelos*'u Tanrı tarafından gönderilen Tora'ya katıp ikisini birlikte cümle cümle (*âyeten âyeten*) okumaktadırlar.¹¹⁴

El- Kirkisânî'ye göre *Targum Onkelos*'ta zorlama/imkânsız çeviriler bulunmaktadır. Bu çevirilerden bazıları şu şekildedir:

1. Tekvin 49:11'de, Şilo'nun özelliklerinden bahseden "Eşeğini (*iro*) bir asmaya, sıpasını seçme bir dala bağlayacak; giysilerini şarapta, kaftanını üzümün kızıl kanında yıkayacak" cümlesi bulunmaktadır. Onkelos, bu pasajdaki "eşeğini" (*iro*) ifadesini, *ir* kelimesinin başka bir anlamı olan "köyü/şehri" (*karyetuhu*) şeklinde tercüme etmektedir.¹¹⁵

Targum Onkelos'ta el-Kirkisânî'nin belirttiği gibi "eşek" kelimesi değil "şehir" (*karteha*) kelimesi bulunmaktadır.¹¹⁶ Onkelos'un tefsiri bir çeviri yapması sebebiyle bu pasajın tamamı İbranice Tevrat metninden oldukça

¹⁰⁹ Drazin & Wagner, ", xvii-xxviii; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 150-152.

¹¹⁰ Babil Talmudu, Megilla, 3a. Buradaki anlatıma göre, Yonatan ben Uzziel Tevrat'ın *ketuvim* bölümünü de tercüme etmeyi istemekte, ancak ilahi bir ses (*bat kol*) ile durması emredilmektedir.

¹¹¹ Babil Talmudu, Megilla, 3a.

¹¹² Babil Talmudu, Sukka, 28a; Bava Batra, 134a.

¹¹³ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 152.

¹¹⁴ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.18.

¹¹⁵ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.18.

¹¹⁶ *Targum Onkelos*'un İngilizce çevirisinde bu pasaj "He will lead Israel around his city" (İsrail'i şehrine getirecek/şehirinde yönetecek) şeklinde tercüme edilmektedir. Onkelos, benzer sesli kelimeleri kullanarak Mesih'e işaret eden "İsrail'i şehrine getirecek" tercümesini yapmakta, Yeşu'nun Eriha'yı fethini hatırlatmaktadır. Drazin & Wagner, *Onkelos on the Torah*, 336-337.

farklı ifadelere sahiptir.¹¹⁷ El-Kirkisânî'nin sadece bir kelimedeki farklılığa işaret edip metnin devamından bahsetmemesi dikkat çekmekte, metnin tamamını görmediğini düşündürmektedir.

2. Tesniye 23:18'de "İsrail kızlarından ve İsrailoğullarından kendilerini fuhşa vakfetmiş kimse olmayacaktır" cümlesini, Onkelos İsrail kızlarının köle bir adamla, İsrailoğullarının da köle bir kadınla evlenmemesi şeklinde tercüme etmektedir. Böylelikle fuhuş yasağını kölelerle evlenme yasağı olarak değerlendirmektedir.¹¹⁸

Targum Onkelos'ta el-Kirkisânî'nin bahsettiği çeviri yapılmaktadır.¹¹⁹ Onkelos'un buradaki tercihi, Yahudilikte köleyle yapılan evliliğin fuhuş hükmünde olacağı tartışmalarıyla bağlantılı görülmektedir.¹²⁰

3. Çıkış 12:48'de, Pesah yemeği hakkında "fakat sünnetsiz hiç kimse (ve kol arel) ondan yemeyecektir" emri bulunmaktadır. Onkelos buradaki "sünnetsiz" (arel) ifadesini "mürted, döneke" (*meşummad*) sözüyle karşılamakta, Tevrat cümlesi "fakat mürted biri ondan yemeyecektir" şeklinde çevirilmektedir.¹²¹ El-Kirkisânî'nin bu iddiası temelsiz görünmektedir. Zira *Targum Onkelos*'ta "*meşummad*" sözcüğü bulunmamakta, "sünnetsiz" kelimesi kullanılmaktadır.¹²²

¹¹⁷ Bu pasajla ilgili ayrıntılı açıklamalar için bk. Bernard Grossfeld, *The Aramaic Bible: The Targum Onkelos to Genesis Translated with a Critical Introduction, Apparatus and Notes* (Wilmington-Delaware: Michael Glazier, Inc., 1988), 6: 158, 164-165.

¹¹⁸ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.18.

¹¹⁹ *Targum Onkelos*'un İngilizce çevirisinde ifade şu şekildedir: "An Israelite woman may not marry a male slave and an Israelite male may not marry a female slave." (İsrailli bir kadın bir erkek köleyle evlenmemelidir ve İsrailli bir erkek bir köle kadınla evlenmemelidir.) Bernard Grossfeld, *The Aramaic Bible: The Targum Onkelos to Deuteronomy Translated with Apparatus and Notes* (Wilmington-Delaware: Michael Glazier, Inc., 1988), 9: 69-70. Ayrıca bk. Israel Drazin, *Targum Onkelos to Deuteronomy: An English Translation of the Text With Analysis and Commentary* (USA: Kiev Publishing House, Inc., 1982), 214-215.

¹²⁰ *Targum Onkelos*'un bu çevirisi, İsrailli birinin köleyle evlenmesi durumunda zina etmiş olarak kabul edileceği ve doğan çocukların da *mamzer* (evlilik dışı çocuk) hükmünde olduğu düşüncesine dayandırılmaktadır. Öte yandan çevirinin Haşmonilerle Hirodesiler (Markos 3:6) arasındaki evliliği önlemek amacıyla kasıtlı olarak yapılmış olabileceği belirtilmektedir. Buna göre, Edomlu kölelerin bakiyeleri olan Hirodesilerin Yahudilerle karışmaları engellenmek istenmiştir. Grossfeld, *The Aramaic Bible: The Targum Onkelos to Deuteronomy*, 70 (13. dipnot).

¹²¹ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.18.

¹²² *Targum Onkelos*'un İngilizce çevirisi şu şekildedir: "If a proselyte should convert to you and observe a Passover before the Lord, let all his males be circumcised... But no uncircumcised person may eat of it." (Eğer bir mühtedi size dönerse ve Rabbe Fısh yapmak isterse, bütün erkekleri sünnet edilsinler... Fakat sünnetsiz hiç kimse ondan yemeyecektir.) Drazin & Wagner, *Onkelos on the Torah*, 73. Ayrıca bk. Bernard Grossfeld, *The Aramaic Bible: The Targum Onkelos to Exodus Translated with Apparatus and Notes* (Wilmington-Delaware: Michael Glazier, Inc., 1988), 7: 34.

4. Tekvin 28:21'de Yakup peygamber “Rab (Yahve) benim Tanrım olacak” demektedir. Onkelos bu ifadeye ekleme yaparak “Allah'ın sözü (*kavullallah*) benim ilahım olacak.” şeklinde tercüme etmektedir.¹²³

Bu değişiklik *Targum Onkelos*'ta “Rabbin sözü (*memra*)” şeklinde yer almaktadır.¹²⁴ “Söz” ve “hikmet” anlamlarına gelen *memra* kelimesi, Onkelos'un antropomorfik Tanrı düşüncesini önlemek için sıklıkla yaptığı eklemelerden biridir.¹²⁵

5. Tekvin 5:24'te Hanok hakkında şu ifadeler kullanılmaktadır: “(Hanok) Tanrı yolunda yürüdü, sonra ortadan kayboldu; çünkü Tanrı onu yanına almıştı.” Rabbaniler Hanok'un (Enoh) göğe yükseldiğini ve yaşadığını düşündükleri halde Onkelos Hanok'un öldüğünü iddia etmektedir.¹²⁶

Onkelos, bu pasajın sonundaki “çünkü Tanrı onu yanına almıştı.” ifadesini “çünkü Tanrı onu öldürdü.” şeklinde tercüme etmektedir.¹²⁷ Onkelos'un çevirisinde Hanok'un öldüğünü ifade etmesi, İbranice metindeki “çünkü Tanrı onu yanına almıştı.” ifadesinin antropomorfik üslubundan kaynaklanmaktadır.¹²⁸

El-Kirkisânî'nin Hanok'un ölümüyle ilgili söylemleri Yahudilikte tartışmalı konulardan biridir.¹²⁹ Tevrat'ta Hanok'un akıbetine dair kesin

¹²³ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.18.

¹²⁴ *Targum Onkelos*'un bu bölümü “memra (word or wisdom) of the Lord will be my God” (Rabbin memrası (söz veya hikmet) benim Tanrım olacak) şeklinde çevrilmiştir. Drazin & Wagner, *Onkelos on the Torah*, 191. Ayrıca bk. Grossfeld, *The Aramaic Bible: The Targum Onkelos to Genesis*, 104.

¹²⁵ *Targum Onkelos*'ta *memra* kelimesinin 188 defa eklendiği belirtilmektedir. *Targum Onkelos*'ta antropomorfik anlamları gidermek için kullanılan diğer kelimeler “izzet, onur” (*yekara*), “tecelli” (*şekina*), “teşrif, huzur” (*kadam*) ve “korku” (*dahal*) şeklindedir. Drazin & Wagner, *Onkelos on the Torah*, xxii; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 150-152.

¹²⁶ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.18.

¹²⁷ *Targum Onkelos*'un İngilizce çevirisi şu şekildedir: “Enoch walked in the fear of the Lord; then he was no more, because the Lord caused him to die.” (Hanok Tanrı korkusuyla yürüdü; sonra yok oldu, çünkü Tanrı onu öldürdü.) Drazin & Wagner, *Onkelos on the Torah*, 31. Ayrıca bk. Grossfeld, *The Aramaic Bible: The Targum Onkelos to Genesis*, 51-52.

¹²⁸ Drazin & Wagner, *Onkelos on the Torah*, 31.

¹²⁹ Yahudi bilginler Samuel Halevi (ö. 1197) ve İbn Şim'on'un (ö. 1226) konuyla ilgili tartışmaları hakkında bk. Yasin Meral, *Yahudilikte Cismânî Haşır Tartışmaları*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 55, 71-72. İslam kaynaklarında Hanok'un (Ühnûh) İdris peygamber olduğu kanaati bulunmaktadır. Kur'an'da İdris peygamberin sabreden ve doğru bir insan olduğu ve üstün bir konuma getirildiği belirtilmektedir (Enbiya, 21/85-86; Meryem, 19/56-57). “Üstün bir konum” ifadesi hem dünyada iken sahip olduğu ilim ve medeniyete hem de manevi âlemdeki yüceliğine işaret olarak yorumlanmaktadır. İdris peygambere 30 sayfa vahiy indirildiği kabul edilmektedir. İdris peygamber ve Enoch hakkında bir giriş ve I. Enoch

bir bilgi bulunmamakta, Tanrı'nın Hanok'u yanına aldığı belirtilmektedir.¹³⁰ El-Kirkisânî, her ne kadar Rabbanilikte Hanok'un ölmediği inancı olduğunu belirtse de Rabbanî kaynaklarda Hanok'un öldüğü ifade edilmektedir. Tekvin kitabına yazılan eski bir midraşa (tah. MS. 300-500) "sonra ortadan kayboldu" ifadesi Tanrı'nın, bazen iyi bazen kötü olan Hanok'u iyi haldeyken öldürmesi olarak yorumlanmaktadır. "Çünkü Tanrı onu yanına almıştı." cümlesindeki "almak" tabiri ise hem burada hem de Tevrat'ın başka yerinde (Hezekiel 24:16) ölüm anlamına gelmektedir.¹³¹ Saadya Gaon (ö. 942), Arapça Tevrat çevirisinde ilgili cümleyi "Hanok Allah'a itaat yoluna gittiğinde Allah onu öldürdü ve aldı." (ve lemma seleke hanuh fi taatillah tüvüffiye ve kabadahullah) şeklinde tercüme etmektedir.¹³² Rabbanî geleneğin bu istikamette olduğunu göstermesi açısından Raşi'nin (Rabbi Şlomo Yitsaki) (ö. 1105) Tevrat tefsiri de örnek olarak gösterilebilir. Raşi'ye göre Tevrat'ta yer alan "çünkü Tanrı onu yanına almıştı." ifadesiyle Hanok'un dünyadaki zamanını doldurmadan erken öldüğü kastedilmektedir.¹³³ Öte yandan pseudopigrafik literatürdeki III. Enoh kitabında ise Hanok'un ölmediği, Tanrı'nın yanına alınıp ilahi bir varlık olan Metatron'a dönüştüğü ifade edilmektedir.¹³⁴ El-Kirkisânî'nin Rabbanilerin Tanrı inancına eleştiri yaptığı bölümlerde Hanok ve Metatron'la ilgili anlatımlar yer almaktadır.

Kitabı'nın çevirisi için bk. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Kitabu'l-İdris: Hz. İdris'in Sahifeleri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019). Kur'an bağlamında İdris peygamberin kimliği üzerine bir araştırma için bk. Tolga Savaş Altınel, "Kur'an'ın Kavram ve Bağlam Hassasiyetine Bir Örnek Olarak İdris Peygamber", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61:1 (2020): 1-29.

¹³⁰ Tekvin 5:24.

¹³¹ Genesis Raba, 25:1, çev. H. Freedman (Londra: The Soncino Press, 1961), 205.

¹³² Sa'adya Gaon, *Tefsîru't-Tevrât bi'l-Arabîyye*, haz. Nuh Arslantaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2008), 35 (Arapça metin), 298 (Türkçe metin).

¹³³ Raşi, Tekvin 5:24.

¹³⁴ Yahudi mistik hareketlerinden Merkava mistisizminin temel eserleri arasında yer alan III. Enoh Kitabı (MÖ. 100) Tevrat'ta bahsedilen Hanok'un Tanrı katına alınıp Metatron'a dönüşmesi hikayesini detaylı olarak aktarmaktadır. Bk. P. Alexander, "3 (Hebrew Apocalypse of) Enoch (Fifth-Sixth Century A.D.)", *The Old Testament Pseudepigrapha: Apocalyptic Literature & Testaments*, ed. James H. Charlesworth (New York: Doubleday & Company, Inc. Garden City, 1983), 1: 223-315. Joseph B. Lumpkin, *The Books of Enoch: A Complete Volume Containing 1 Enoch (The Ethiopic Book of Enoch), 2 Enoch (The Slavonic Secrets of Enoch), 3 Enoch (The Hebrew Book of Enoch)*, (USA: Fifth Estate Publishers, 2009), 293-427. Ayrıca bk. Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 62, 81.

El-Kirkisânî *Otiyot Akiva* ve *Heyhalot de-Rabbi Yişmael*¹³⁵ isimli mistik eserlerden alıntılar yaparak konuyu değerlendirmektedir.¹³⁶ Bu eserleri kullandığı dikkate alınır, el-Kirkisânî'nin Rabbanilerin Hanok düşüncesini yorumlarken Yahudi mistiklerin Metatron anlatımlarından yola çıkmış olması mümkün görünmektedir. Zira Hanok'un ölmediği ve göğe yükseldiği düşüncesi Yahudi mistiklerin çalışmalarında görülmektedir.

6. Tekvin 15:9 ve Levililer 1:14'te takdimeler arasında “*tor*” (kumru) zikredilmektedir. Rabbaniler “*tor*” kelimesinin “horoz/yavru horoz” (*dîku'd-decâc*) olduğunu kabul ettikleri halde, Onkelos “kumru” (*şifnîn*) olduğunu savunmaktadır.¹³⁷

El-Kirkisânî'nin belirttiği gibi *Targum Onkelos* “kumru” (*şafnina*) kelimesini kullanmaktadır.¹³⁸ Ancak Rabbanilere atfettiği “horoz/yavru horoz” (*dîku'd-decâc*) kullanımına dair kaynak vermemektedir. El-Kirkisânî'nin iddiasının aksine Saadya Gaon'un Arapça Tevrat çevirisinde “kumru” (*şifnîn*) ifadesi yer almaktadır.¹³⁹

El-Kirkisânî'nin verdiği bilgiler, *Targum Onkelos*'un Karai düşüncesindeki yerini anlamak bakımından önem arz etmektedir. *Targum Onkelos*'un Hagay, Zekeriya ve Malaki peygamberlerden (MÖ. 520-420) nakledilmesi konusunda bir karışıklık görünmektedir. Talmud'da bu üç peygambere atfedilerek hazırlandığı belirtilen Aramice çeviri, Yonatan ben Uzziel'in kaleme aldığı *Targum Yonatan*'dır. *Targum Onkelos* (MS. 110) ise bu peygamberlerden çok daha sonra Rabbi Eliezer ve Rabbi Yehoşua'nın öğretilerine dayanarak hazırlanmıştır.¹⁴⁰ Onkelos'un bir mühtedi olduğu bilgisi de Talmud'a dayanmaktadır. Sezar Titus'un yeğeni olan Onkelos

¹³⁵ Heyhalot literatürü hakkında bk. James R. Davila, *Hekhalot Literature in Translation Major Texts of Merkavah Mysticism* (Leiden-Boston: Brill, 2013); Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 192-193.

¹³⁶ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.3.

¹³⁷ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.18.

¹³⁸ *Targum Onkelos*'un İngilizce çevirisinde “turtledove” kelimesi kullanılmaktadır. Drazin & Wagner, *Onkelos on the Torah*, 83. Ayrıca bk. Grossfeld, *The Aramaic Bible: The Targum Onkelos to Genesis*, 70. Onkelos'a benzer şekilde Türkçe Tevrat çevirilerinde “kumru” kelimesi, İngilizce çevirilerde de kumru anlamına gelen “turtledove” tercih edilmektedir.

¹³⁹ Gaon, *Tefsîru't-Tevrât bi'l-Arabîyye*, 56 (Arapça metin), 388 (Türkçe metin).

¹⁴⁰ Babil Talmudu, Megilla, 3a. Rabbi Eliezer ve Rabbi Yehoşua birbirinden farklı yaklaşımları bulunan iki rabbidir. Rabbi Eliezer Mabet'in yıkılışının ardından kurban gibi ibadetleri hükümsüz sayan Rabbanî görüşe katılırken, Rabbi Yehoşua ibadetlerin sürdürülmesi gerektiğini düşünmektedir. Onkelos'un her ikisinin de öğrencisi olarak zikredilmesi, *Targum Onkelos*'un bütün çevreler tarafından kabul görmesini sağlamak üzere ortaya atılmış uydurma bir rivayet gibi görünmektedir. Bk. Drazin & Wagner, *Onkelos on the Torah*, xix.

Yahudiliğe ihtida edince, Titus onu dininden dönmek için zorlamış ve peşine askerler göndermiştir. Ancak Onkelos Tanrı'nın mucizeleriyle kurtulmuştur.¹⁴¹

El-Kirkisânî'nin bahsettiği Tora ile *Targum*'un birlikte okunması Talmud'da belirlenen bir uygulamadır. Buna göre Rabbaniler haftalık okumalarını İbranice Tevrat'tan iki defa, *Targum*'dan da bir defa (*şnayim Mikra ve ehad Targum*) olacak şekilde yapmaktadırlar.¹⁴² Bu uygulama, Rabbanilerin *Targum Onkelos*'u yücelttikleri iddiası için de en önemli delillerden biridir. El-Kirkisânî *Targum Onkelos*'un içeriği konusunda eleştirel bir tutuma sahiptir. Onkelos'un, yaptığı çeviride metnin anlamını değiştirecek şekilde müdahaleleri bulunmaktadır. Dolayısıyla el-Kirkisânî'ye göre, *Targum Onkelos* Tevrat'ın hatalar barındıran bir çevirisi olup, Rabbanilerin onu neredeyse Tevrat'a denk tutarak gösterdikleri tazim haddinden fazladır. El-Kirkisânî bu tespitinde haklı olmakla birlikte *Targum Onkelos*'ta bulunan pek çok farklı çeviriden¹⁴³ yalnızca birkaçını kullanmakta, verdiği bazı örnekler cılız kalmaktadır. Bu durum bir yandan Rabbanilere eleştirisini zayıflatırken öte yandan *Targum Onkelos*'un tam metnine ulaşamamış olabileceğini düşündürmektedir.

Kitâbu'l-Envâr'da ele alınan diğer Tevrat çevirisi Yonatan ben Uzziel'e atfedilmektedir (*Targum Yonatan*). El-Kirkisânî'ye göre Yonatan ben Uzziel, Rabbaniler Hillel'in en büyük ve en yüce öğrencisi olarak kabul edilmektedir. Rabbaniler Yonatan ben Uzziel'in Hz. Musa'yla aynı seviyede olduğunu düşünmektedir. O, nebilerin sekiz kitabını (*semâniyete esfâra'l-enbiyâi*)¹⁴⁴ tercüme etmiştir. El-Kirkisânî bu tercümenin makul olmayan noktalarına işaret etmektedir.¹⁴⁵ El-Kirkisânî'nin örnekleri şunlardır:

1. İşaya 5:13'te, İsrailoğullarının kötülüklerinden bahseden bir bölümde "Kavmim bundan ötürü, bilgi eksikliğinden sürgüne götürüldü

¹⁴¹ Babil Talmudu, Megilla, 3a. Onkelos hakkında anlatılan bu olayların gerçekliği tartışılmaktadır. Tevrat'ı Grekçeye çeviren Aquilas hakkındaki mucizevi anlatımların, Aquilas isminin Onkelos'a dönüşmesiyle *Targum* müellifine atfedildiği düşünülmektedir. Bk. Drazin & Wagner, *Onkelos on the Torah*, xviii-xix. Ayrıca bk. Veltri, *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts*, 163-189.

¹⁴² Babil Talmudu, Berahot, 8a.

¹⁴³ *Targum Onkelos*'ta İbranice Tevrat'tan farklı on binden fazla çeviri bulunduğu belirtilmektedir. Drazin & Wagner, *Onkelos on the Torah*, xviii. *Targum Onkelos*'taki farklı çevirilerle ilgili örnekler için bk. Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 150-152.

¹⁴⁴ Tanah'ın *Nevi'im* bölümü kastedilmektedir.

¹⁴⁵ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, II.13.12. Talmud'da Hillel'in öğrencilerinden otuz tanesinin Hz. Musa'ya benzer şekilde üzerlerine *şekin*anın gelmesi için gayret gösterdikleri belirtilmektedir. Yonatan ben Uzziel'in Hz. Musa'nın seviyesinde kabul edilmesi bununla bağlantılı olabilir. Bk. Babil Talmudu, Sukka, 28a; Bava Batra, 134a.

ve itibarlı adamları kıtlığa düştüler ve onların halkı susuzluktan kurudu” cümlesi yer almaktadır. Yonatan ben Uzziel, buradaki “kıtlığa düştüler” (*metey raav*) ifadesini “açlıktan öldüler” (*mâtû mine'l-cûi*) anlamında hatalı olarak çevirmiştir.¹⁴⁶

El-Kirkisânî'nin hatalı bulduğu çeviri, *Targum Yonatan*'da “açlıktan öldüler” (*mitu be-kıfana*) şeklinde yer almaktadır.¹⁴⁷ *Targum Yonatan*'a benzer şekilde, Türkçe Tevrat çevirisinde “saygın kişileri kıtlıktan ölecek” ifadesi yer almaktadır. El-Kirkisânî'nin “*metey raav*” sözünün bir deyim olduğunu düşünerek literal şekilde çevirilmesine karşı çıktığı düşünülebilir.

2. Hoşea 11:4'te, Tanrı'nın sevgisini ve ilgisini göstermek üzere Efrayim'e hitaben söylediği “Onları insancıl iplerle, sevgi bağlarıyla kendime çektim; boyunduruklarını kaldıran biri gibi oldum, eğilip onlara yedirdim” sözünde değişiklik bulunmaktadır. Yonatan ben Uzziel buradaki “eğilip onlara yedirdim.” (*ve-at elav ohil*) ifadesinde “yiyecek” (*el-me'kûl*) olduğunu iddia etmiştir.¹⁴⁸

Targum Yonatan'da eğilip yedirmekten bahsedilmemekte, “yemeleri için güzel şeyler yetiştirdim” ifadesi kullanılmaktadır.¹⁴⁹ Bu durumda el-Kirkisânî'nin bahsettiği “yiyecek”, “yemeleri için yetiştirilen güzel şeyler” ifadesine tekabül etmektedir.

3. İşaya 20:2'de, Tanrı İşaya peygambere hitaben şöyle der: “Rab Amots oğlu Yeşaya aracılığıyla şöyle dedi: “Git, belindeki çulu çöz, ayağındaki çarığı çıkar.” Yeşaya denileni yaptı, çıplak ve yalınayak dolaşmaya başladı.” Yonatan ben Uzziel bu pasajdaki “Git, belindeki çulu çöz,” (*u-fittahta hassak meal motneha*) ifadesini “belindeki çulu bağla/sıkıla” (*ve teşedde'l-misha ala hagveyke*) şeklinde tercüme etmiştir. El-Kirkisânî böyle bir çeviriyi bir çocuğun dahi yapmayacağını söylemekte, bunu yapan Yonatan ben Uzziel'i Rabbanilerin Hz. Musa'nın seviyesinde kabul etmelerini eleştirmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, II.13.12.

¹⁴⁷ *Targum Yonatan*'ın İngilizce çevirisinde “die of hunger” (açlıktan öldüler) ifadesi bulunmaktadır. Bruce D. Chilton, *The Aramaic Bible: The Isaiah Targum Introduction, Translation, Apparatus and Notes* (Wilmington-Delaware: Michael Glazier, Inc. 1987), 11: 11.

¹⁴⁸ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, II.13.12.

¹⁴⁹ *Targum Yonatan*'ın İngilizce çevirisinde “I increased good things for them to eat.” (yemeleri için güzel şeyler yetiştirdim) ifadesi kullanılmaktadır. Kevin J. Catchart & Robert P. Grodon, *The Aramaic Bible: The Targum of the Minor Prophets Translated with a Critical Introduction, Apparatus and Notes* (Wilmington-Delaware: Michael Glazier, Inc. 1989), 14: 54 (11. dipnot).

¹⁵⁰ El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, II.13.12.

Targum Yonatan'da bu pasaj el-Kirkisânî'nin belirttiği gibi tercüme edilmektedir.¹⁵¹ İfadenin zıt anlamda çevirilmesi el-Kirkisânî'nin iddiasını güçlendirmektedir.

El-Kirkisânî'nin Yonatan ben Uzziel'e atfettiği çeviri, *Targum Yonatan* ismiyle bilinen Aramice *Neviim* tercümesidir. El-Kirkisânî, Yonatan ben Uzziel'i tanıtırken Talmud'daki anlatımı kullanmaktadır. Ancak Rabbanî kaynaklardaki *Targum Yonatan*'ın Hagay, Zekeriya ve Malaki peygamberlerden nakledildiği iddiasını kullanmamaktadır. Bu bilgiyi hatalı bir şekilde *Targum Onkelos*'a nispet etmektedir. El-Kirkisânî tercümeden kullandığı pasajların Aramice aslını değil Arapça anlamlarını vermektedir. Yonatan ben Uzziel'in çevirisini değerlendirirken verdiği örnekler *Targum Yonatan*'da bulunan ifadelerle örtüşmektedir.

El-Kirkisânî kendi iddialarını anlatırken Rabbanilerin bunlara verdiği tepkilerden de bahsetmektedir. Rabbanilerden bazıları bu konular açıldığında kendilerine iftira atıldığını söylemektedir. Bazıları ise bunların Rabbanilerin tamamının değil az bir kısmının görüşü olduğunu belirtmektedir. Kimisi de bu görüşlerin Rabbanilere ait olmadığını, muhalifler tarafından telif edilerek Rabbanilere isnat edildiğini düşünmektedir. El-Kirkisânî kendi iddialarını dile getirecek olan kimselere tavsiye vermektedir. Rabbanilerin bu görüşleri inkar etmesi, söyleyeni de kendilerine iftira etmekle suçlaması mümkündür. El-Kirkisânî'ye göre bu tarz insanları kınayıp lanetleyerek susturmak gerekmektedir.¹⁵²

El-Kirkisânî'nin anlatımı göstermektedir ki Rabbanilerin kendilerine yöneltilen eleştirilere tepkileri farklılık arz etmektedir. Kimisi bunları iftira olarak görmekte, kimisi azınlığın görüşü olduğunu söylemekte kimisi de muhaliflerin faaliyetleri olarak düşünmektedir. Bu durum bir yandan Rabbanilerin kendi aralarında hemfikir olmadıklarını göstermekte, diğer yandan Rabbanilerle Karailer arasındaki tartışmaların seyrini gözleme şansını sunmaktadır. Karailer tarafından ortaya atılan iddiaların Rabbanileri kendilerini savunmak durumunda bıraktığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Karai bir bilgin olarak el-Kirkisânî'nin temel gündemlerinden biri, en büyük muhalifleri olan Rabbanilere reddiye yapmaktır. Tevrat çevirilerini ele almaktaki maksadı da Rabbanilerin Tevrat çevirileri hakkındaki asılsız ve çelişkili düşüncelerini ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla el-Kirkisânî,

¹⁵¹ İngilizce *Targum Yonatan* metninde "bind sackcloth upon your loins" (beline çulu bağla) anlamı verilmektedir. Chilton, *The Aramaic Bible: The Isaiah Targum*, 40.

¹⁵² El-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr*, I.4.17.

Rabbanilikte dikkate alınan ve hakkında fikir ortaya koyulan *Septuagint* ve *Targumları* konu edinmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla el-Kirkisânî, *Septuagint* konusunda tek bir kaynağa bağlı kalmayıp çeşitli Rabbanî anlatımları kullanmaktadır. Aynı zamanda Hıristiyan kaynaklardaki *Septuagint*'le ilgili rivayetlerden de faydalandığı anlaşılmaktadır. El-Kirkisânî, hem Rabbanilerin hem de Hıristiyanların *Septuagint*'le ilgili inanışlarını eleştirmektedir. *Septuagint* Hıristiyanların iddia ettiği gibi, Tanrı tarafından ilham edilmiş ve hata bulundurmeyen bir Tevrat çevirisi değildir. Aynı zamanda Rabbanilerin savunduğu şekilde, Tanrı'nın hatalı olarak çevrilmesini ilham ettiği ve listelenen değişikliklerin tamamının bulunduğu bir metin de değildir. El-Kirkisânî'ye göre *Septuagint*, ilahi kaynaklı olmayan, insan iradesinin ürünü ve hatalar barındırması mümkün olan Tevrat'ın Grekçe çevirisidir.

El-Kirkisânî, Tanrı'nın telkiniyle *Septuagint*'te değişiklik yapıldığı iddialarını Cebriyye'nin Tanrı'ya kötü fiiller atfetmesine benzetmekte ve cebir görüşüne karşı çıkmaktadır. Bu durum, İslam coğrafyasında 4./10. yüzyılda gündemde olan kelami tartışmaların Karai-Rabbanî tartışmalarında etkili olduğunu göstermektedir. El-Kirkisânî'ye göre, Rabbanilerin çevirmenlerin *Septuagint*'e müdahale ettiklerini kabul etmesi, soferlerin Tevrat'ta değişiklik yaptığı (*Tikkun Soferim*) iddialarına benzemektedir. Her iki iddiayı da Tanrı'ya ve nebilere hakaret olarak gören el-Kirkisânî, böylece Rabbanilerin hem Tevrat inancını hem de Tanrı inancını eleştirmektedir.

Kanaatimizce el-Kirkisânî, *Targum Onkelos* ve *Targum Yonatan* hakkında genel bilgiler verirken Rabbanî kaynaklardan bilgi sunmaktadır. Ancak *Targum Onkelos*'un hazırlanışını anlatırken hatalı bir şekilde *Targum Yonatan* hakkındaki rivayeti aktarmaktadır. El-Kirkisânî'nin *Targum Onkelos* ve *Targum Yonatan*'dan yaptığı nakillerde doğrudan çevirilere ulaşıp ulaşmadığı anlaşılmamaktadır. Zira *Targum Onkelos*'ta değiştirilerek tercüme edilen çok sayıda çeviri farklılıkları bulunmaktadır. El-Kirkisânî ise az sayıda örnek vermekte, verdiği bazı çeviri örnekleri zayıf kalmaktadır. Bu durum çevirinin tamamını görmediğine dair şüphe uyandırmaktadır. El-Kirkisânî, *Targum Onkelos*'un hatalar bulundurduğunu göz önünde tutarak ibadetlerde kullanılacak derecede tazim gösterilmesini reddetmektedir. Benzer şekilde *Targum Yonatan*'ın da hatalı çevirilerine işaret etmekte, tercüme yapan Yonatan ben Uzziel'i yücelten Rabbanî düşüncüyü eleştirmektedir.

Teşekkür

Yazar makale yazım sürecinde literatür desteği, İbranice ve Aramice ifadelerin okunması ve değerlendirilmesi hususundaki yardımları için Yasin Meral'e teşekkür eder.

Kaynakça

- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Adam, Baki. *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Alexander, P. "3 (Hebrew Apocalypse of) Enoch (Fifth-Sixth Century A.D.)". *The Old Testament Pseudepigrapha: Apocalyptic Literature & Testaments*, ed. James H. Charlesworth, New York: Doubleday & Company, Inc. Garden City, 1983, 1: 223-315.
- Altınel, Tolga Savaş. "Kur'an'ın Kavram ve Bağlam Hassasiyetine Bir Örnek Olarak İdris Peygamber", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61/1 (2020): 1-29.
- Arslantaş, Nuh. *İslam Toplumunda Yahudiler Abbâsî ve Fâtımî Dönemi Yahudilerinde Hukukî, Dinî ve Sosyal Hayat*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Bektaş, Rumeysa. *Yahudilikte İtikâdî Sapkınlıklar ve Cezaları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2020.
- Ben-Shammai, Haggai. "Between Ananites and Karaites: Observations on Early Medieval Jewish Sectarianism". *Studies in Muslim-Jewish Relations*, ed. Ronald L. Nettler, Chur: Harwood, 1993, 19-29.
- Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-. *El-Âsârü'l-Bâkiye 'ani'l-Kurûni'l-Hâliye*. Ed. Eduard Sachau, Leipzig: Brockhaus, 1878.
- Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-. *The Chronolgy of Ancient Nations An English Version of the Arabic Text of the Athâr-ul-Bâkiyya of Albîrûnî*. Çev. Edward Sachau, Londra: W. H. Allen & Co. 13 Waterloo Place, 1879.
- Catchart, Kevin J. & Grodon, Robert P.. *The Aramaic Bible: The Targum of the Minor Prophets Translated with a Critical Introduction, Apparatus and Notes*. Wilmington-Delaware: Michael Glazier, Inc., 1989, 14.
- Chiesa, Bruno & Lockwood, Wilfrid. *Ya'qûb al-Qirqisânî on Jewish Sects and Christianity: A Translation of "Kitâb al-Anwâr", Book I, with Two Introductory Essays*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Nancy: Verlag Peter Lang, 1984.
- Chilton, Bruce D.. *The Aramaic Bible: The Isaiah Targum Introduction, Translation, Apparatus and Note*. Wilmington-Delaware: Michael Glazier, Inc., 1987, 11.
- Cohen, Martin A., "Anan Ben David and Karaite Origins", *The Jewish Quarterly Review* 68/3 (Jan. 1978): 129-145.
- Cohen, Martin A. "Anan Ben David and Karaite Origins: II", *The Jewish Quarterly Review* 68/4 (Apr. 1978): 224-234.
- Davila, James R.. *Hekhalot Literature in Translation Major Texts of Merkavah Mysticism*. Leiden-Boston: Brill, 2013.
- Drazin, Israel, *Targum Onkelos to Deutoronomy: An English Translation of the Text with Analysis and Commentary*, USA: Kiev Publishing House, Inc., 1982.
- Drazin, Israel & Wagner, Stanley M.. *Onkelos on the Torah: Understanding the Bible Text Genesis*. Jerusalem: Gefen Publishing House, 2006.

- Drazin, Israel & Wagner, Stanley M.. *Onkelos on the Torah: Understanding the Bible Text Exodus*. Jerusalem: Gefen Publishing House, 2006.
- Erder, Yoram. "The Mourners of Zion: The Karaites in Jerusalem in the Tenth and Eleventh Centuries". *Karaite Judaism: A Guide to Its History and Literary Sources*, ed. Meira Pollack, Leiden-Boston: Brill, 2003, 213-235.
- Erder, Yoram. "The Karaites and the Second Temple Sects". *Karaite Judaism: A Guide to Its History and Literary Sources*, ed. Meira Pollack, Leiden-Boston: Brill, 2003, 119-143.
- Erder, Yoram. *The Karaite Mourners of Zion and the Qumran Scrolls: On the History of an Alternative to Rabbinic Judaism*. Turnhout: Brepols, 2017.
- Erder, Yoram. "The Observance of the Commandments in the Diaspora on the Eve of Redemption in the Doctrine of the Karaite Mourners of Zion". *Henoch XIX* (1997): 175-202.
- Erder, Yoram. "The Negation of the Exile in the Messianic Doctrine of the Karaite Mourners of Zion". *Hebrew Union College Annual* 68 (1997): 109-140.
- Erder, Yoram. "Anan ben David". *Encyclopædia of Jews in the Islamic World*, ed. Norman A. Stillman, Leiden-Boston: Brill, 2010, 1: 206-209.
- Erder, Yoram. "Benjamin al-Nahāwandī". *Encyclopædia of Jews in the Islamic World*, ed. Norman A. Stillman, Leiden-Boston: Brill, 2010, 1: 416-417.
- Fettah, İrfan Abdulhamid. "Cebriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 7: 205-208.
- Frank, Daniel. *Search Scripture Well: Karaite Exegetes and the Origins of the Jewish Bible Commentary in the Islamic East*. Leiden-Boston: Brill, 2004.
- Gaon, Sa'adya. *Tefsîru't-Tevrât bi'l-Arabiyye*. haz. Nuh Arslantaş, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Genesis Raba*. Çev. H. Freedman, Londra: The Soncino Press, 1961.
- Gil, Moshe. "The Origins of the Karaites", *Karaite Judaism: A Guide to Its History and Literary Sources*, ed. Meira Pollack, Leiden-Boston: Brill, 2003, 73-118.
- Grossfeld, Bernard. *The Aramaic Bible: The Targum Onqelos to Genesis Translated with a Critical Introduction, Apparatus and Notes*. Wilmington-Delaware: Michael Glazier, Inc., 1988, 6.
- Grossfeld, Bernard. *The Aramaic Bible: The Targum Onqelos to Exodus Translated with Apparatus and Notes*. Wilmington-Delaware: Michael Glazier, Inc., 1988, 7.
- Grossfeld, Bernard. *The Aramaic Bible: The Targum Onqelos to Deuteronomy Translated with Apparatus and Notes*. Wilmington-Delaware: Michael Glazier, Inc., 1988, 9.
- Hirschfeld, Hartwig. *Qirqisani Studies*. Londra: Jews' College, 1918.
- Interlinear Greek English Septuagint Old Testament (LXX)*. Isha Books, 2013.
- Kirkisânî, Ya'kûb el-. *Kitâbu'l-Envâr ve'l-Merâkib Code of Karaite Law*. Ed. Leon Nemoy, 2 cilt, New York: The Alexander Kohut Memorial Foundation, 1939-1940.
- Kutluay, Yaşar. *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*. İstanbul: Anka Yayınları, 2001.
- Lumpkin, Joseph B.. *The Books of Enoch: A Complete Volume Containing 1 Enoch (The Ethiopic Book of Enoch), 2 Enoch (The Slavonic Secrets of Enoch), 3 Enoch (The Hebrew Book of Enoch)*. USA: Fifth Estate Publishers, 2009.
- Mccarthy, Carmel. *The Tiqqune Sopherim and Other Theological Corrections in the Masoretic Text of the Old Testament*. Göttingen: Universitätsverlag Freiburg Schweiz Vandenhoeck & Ruprecht, 1981.
- Mekhilta de-Rabbi Ishmael*, ed. Jacob Z. Lauterbach, 1. Cilt, Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2004.

- Meral, Yasin. "Orta Çağ Karaî Bilginlerinin İslam Eleştirisi: Yakup el-Kirkisânî Örneği". *Dini Araştırmalar* 17/45 (2014): 93-114.
- Meral, Yasin. *Yahudilikte Cismânî Haşır Tartışmaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021.
- Nemoy, Leon. "Al-Qırqisânî's Account of the Jewish Sects and Christianity". *Hebrew Union College Annual* 7 (1930): 317-397.
- Nemoy, Leon. *Karaite Anthology Excerpts from the Early Literature*. New Haven-Londra: Yale University Press, 1980.
- Pirke de Rabbi Eliezer*, ed. Gerald Friedlander, New York: The Bloch Publishing Company, 1916.
- Poznański, Samuel. "The Karaite Literary Opponents of Saadiah Gaon in the Tenth Century". *The Jewish Quarterly Review* 18/2 (Jan. 1906): 209-250.
- Nemoy, Leon. *The Karaite Literary Opponents of Saadiah Gaon*. Londra: Luzac & Co., 1908.
- Ruzer, Serge. "Hebrew versus Aramaic as Jesus' Language: Notes on Early Opinions by Syriac Authors". *The Language Environment of First Century Judaea: Jerusalem Studies in the Synoptic Gospels*, ed. Randall Buth & R. Steven Notley, Leiden-Boston: Brill, 2014, 2: 182-205.
- Sarıçioğlu, Ekrem. *Kitabu'l-İdris: Hz. İdris'in Sahifeleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019.
- Serdar Dinçer, Pınar. "Eski Ahit'in İlk (?) Yunanca Çevirisi: Septuagint (LXX)". *Akademik Hassasiyetler* 6/Sanat Tarihi Özel Sayısı (2019): 159-174.
- Shutt, R. J. H.. "Letter of Aristeeas (Third Century B.C.-First Century A.D.)". *The Old Testament Pseudepigrapha: Expansions Of The "Old Testament" and Legends, Wisdom and Philosophical Literature, Prayers, Psalms, and Odes, Fragments of Lost Judeo-Hellenistic Works*, ed. James H. Charlesworth, New York: Doubleday & Company, Inc. Garden City, 1985, 2: 7-34.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Karailik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 24: 424-426.
- The Fathers According to Rabbi Nathan: (Abot de Rabbi Nathan) Version B*. Çev. Anthony J. Saldarini, Leiden: E. J. Brill, 1975.
- The Israelite Samaritan Version of the Torah: First English Translation Compared with the Masoretic Version*. Ed. ve Çev. Benyamim Tsedaka, Michigan-Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, 2013.
- The Syriac Peshitta Bible with English Translation Genesis*. Çev. Craig E. Morrison, USA: Gorgias Press, 2019.
- Toepel, Alexander. "The Cave of Treasures: A new Translation and Introduction". *Old Testament Pseudepigrapha: More Noncanonical Scriptures*, ed. Richard Bauckham v.dğr., Michigan-Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, 2013, 2: 540-584.
- Veltri, Giuseppe. *Libraries, Translations, and 'Canonic' Texts: The Septuagint, Aquila and Ben Sira in the Jewish and Christian Traditions*. Leiden-Boston: Brill, 2006.
- Walfish, Barry Dov. "Daniel al-Qūmisī". *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, ed. Norman A. Stillman, Leiden-Boston: Brill, 2010, 2: 17-18.
- Wasserstein, Abraham & Wasserstein, David J.. *The Legend of the Septuagint from Classical Antiquity to Today*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Chapter by Chapter MP3 Recordings of the Hebrew Bible. <https://mechon-mamre.org/p/pt/ptmp3prq.htm>

İncil-Tevrat-Zebur Kutsal Kitap. <https://incil.info/>

Kur'an-ı Kerim. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>

Library of Congress. "Image 5 of Arabic Manuscripts 3. Old Testament". Erişim: 02.04.2022, <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.OO279385743-ms/?sp=5&st=image&r=-0.309,-0.071,1.72,0.815,0>

Sefaria. "Tanakh, Talmud, Midrash, Kabbalah, Second Temple". <https://www.sefaria.org/texts>.